

Aboul-Faradj Heronin
Ben al-Furayj

De 2699

ABOUL-FARADJ HAROUN BEN AL-FARADJ

LE GRAMMAIRIEN DE JÉRUSALEM

ET SON *MOUSCHTAMIL*

PAR

SAMUEL POZNAŃSKI

EXTRAIT DE LA *REVUE DES ÉTUDES JUIVES*.

ANNÉE 1896.

PARIS

A LA LIBRAIRIE A. DURLACHER

83 *bis*, RUE LAFAYETTE

—
1896

TRAITÉ DE LA MANÈGE DE LA PLOIE

DE CHARLES DE JERUSALEM

PAR M. BON-MOÛCHTAMM

PARIS, BOSSANGE

PARIS

A LA LIBRAIRIE A. DURLACHER

15, RUE LAFFAYETTE

1890

ABOUL-FARADJ HAROUN BEN AL-FARADJ

LE GRAMMAIRIEN DE JÉRUSALEM

ET SON *MOUSCHTAMIL*

La riche collection des manuscrits de la bibliothèque impériale de Saint-Petersbourg, si peu étudiée jusqu'à présent, nous apporte chaque jour de nouvelles surprises et fournit des renseignements sur des auteurs et des ouvrages que l'on croyait oubliés ou perdus pour toujours. C'est ainsi qu'elle nous a fait connaître plus amplement le « grammairien de Jérusalem » mentionné par Abraham ibn Ezra, dans la préface de son *Moznaïm*, immédiatement après Saadia. M. Harkavy a publié une notice instructive sur le nom de ce grammairien et les titres de ses ouvrages¹, mais malheureusement cette notice a passé inaperçue. Nous connaissons maintenant cet auteur d'une façon plus complète, grâce à une étude substantielle de M. Bacher (*Revue*, XXX, 232-256)², dont M. de Kokowzoff a fourni les principaux éléments³. Ainsi, nous savons que ce grammairien est identique avec le caraïte Aboul-Faradj Harouïn, qui vécut dans la première moitié du XIe siècle⁴, et que les huit ouvrages que lui attribue Ibn Ezra ne sont que les huit

¹ Dans la *Zeitschrift für alttest. Wissenschaft*, I, 157. M. Bacher ne semble pas avoir connu cette notice. Cf. aussi *הדברים גם ישנים*, VII, 17.

² Entre autres, cette étude détermine enfin l'époque à laquelle vécut le lexicographe caraïte David ben Abraham de Fez (p. 232); elle confirme l'opinion de Pinsker, suivie par Munk ainsi que par MM. Neubauer et Bacher, qui place ce savant au Xe siècle. Voir aussi mon ouvrage *Mose ben Samuel Hakkohen ibn Chiquitilla*, p. 49, et *Revue*, XXXI, 311.

³ Cf. Bacher, *Die Anfänge der hebr. Grammatik*, 115-117.

⁴ Il est vrai que cette identité n'est prouvée que par la leçon du fragment de l'ouvrage de Moïse ibn Ezra qu'on trouve à Saint-Petersbourg (voir l'étude de M. Bacher, p. 255), et, d'autre part, il est singulier qu'Abraham ibn Ezra, son contemporain, plus jeune, n'ait plus connu ni le nom ni l'époque du grammairien de Jérusalem. Il serait donc à souhaiter que quelque nouvelle preuve vint confirmer cette identité.

parties d'un seul livre¹, dont le titre complet est : כהאב אלמשהמל עלי אלמצול ואלמצול פי אללגה אלעבראניה. Ce livre traitait des formes de la langue hébraïque, de la syntaxe et de la lexicographie, et, à cause de la diversité des sujets dont il s'occupait, il portait le titre de *Mouschtamil*, c'est-à-dire « compréhensif »².

Nous nous proposons, dans cette étude, de fournir quelques nouvelles indications sur le *Mouschtamil* et de donner quelques extraits de cet ouvrage d'après des mss. de la Bodléienne d'Oxford et du British Museum de Londres. Ces deux bibliothèques contiennent également de nombreux et intéressants matériaux pour la littérature juive, et particulièrement la collection du Br. Museum mériterait d'être étudiée plus sérieusement qu'on ne l'a encore fait.

I

D'après la liste de M. G. Margoliouth (p. 26)³, le ms. Or. 2561 du British Museum contient les fragments suivants : « Un commentaire arabe sur Lévit., xi, probablement par Ar-Raïs Abou Saïd...; un commentaire sur Nombres, xxv, 10 — xxxi, 1...; un commentaire anonyme sur Deutér., xxviii; une explication arabe de deux fragments de Job... » Tous ces fragments sont écrits en caractères arabes, même les versets cités. Il n'y a d'exception que pour le dernier fragment, où les mots hébreux sont écrits en caractères carrés⁴. Cependant, outre les divers fragments mentionnés ci-dessus, ce ms. contient encore un fragment d'un ouvrage grammatical (f° 96-111), écrit aussi en caractères arabes et emprunté, comme nous le montrerons, à notre *Mouschtamil*. La page 96 a et le commencement de 96 b contiennent une liste de chapitres qui est malheureusement illisible. Voici les titres des chapitres qui s'y trouvent⁵ :

96 b. אלמצול אלמאול פי חד אלמצור והקיקה « Chapitre premier, sur la définition de l'infinitif et sa nature. »

¹ M. Harkavy, dans חדשים גם ישנים, VII, 60, prétend que le *Mouschtamil* ne contenait que sept parties. La huitième partie était-elle peut-être le כהאב אלכאפי? Voir plus loin.

² Dans la littérature arabe, le mot משהמל est aussi employé dans le sens de « Recueil », par exemple, משתמל אלפתור. Voir Hadji Khalifa, V, 554.

³ Pour cette liste provisoire des mss. du British Museum, voir mes observations dans la *Festschrift* en l'honneur de M. Steinschneider, p. 197, note 1.

⁴ Pour des mss. analogues du British Museum, voir Hørrning, *Description and collation of six Karaite Manuscripts*, Londres, 1889.

⁵ Je dois la copie de ces titres à l'obligeance du Rev. G. Margoliouth, bibliothécaire au British Museum.

105 a. אלפצל אלסאדס עשר פי אלכלאם פי לאמר מן גמלה אלמצאדר « Chapitre seize, sur la forme infinitive de l'amar. »

108 a. אלפצל אלסאבע עשר פימא ירכב מן אחרוף עלי אלמצאדר « Chapitre dix-sept, sur les particules qui peuvent être attachées à l'infinitif. »

110 a. אלפצל אלהאמן עשר פי אלפרק בין אלמצדר אלמצאף אלי אסם אלפאעל אדא כאן מצמרא פיה ובין אלמצדר אלמצאף אלי אסם אלמפעול אדא כאן כולך ופי אלפרק בין אלמצדר אלמצאף ובין אלמצדר אלמחורף « Chapitre dix-huit, sur la différence entre l'infinitif en état d'annexion avec le participe actif, qui le contient, et l'infinitif en état d'annexion avec le participe passif, qui le contient également. Et aussi sur la différence entre l'infinitif en état d'annexion [avec une forme quelconque] et l'infinitif après lequel le verbe manque¹. » Ce chapitre s'arrête au milieu du folio 111 b.

Une comparaison avec les indications de l'étude de M. Bacher (*Revue*, XXX, 238-239) montre que le ms. du British Museum contient un fragment de la deuxième partie du *Mouschtamil*. Peut-être ce fragment complète-t-il en partie le ms. de Saint-Pétersbourg.

II

La septième partie est certainement l'une des plus intéressantes du *Mouschtamil*. Elle contient un très grand nombre de mots hébreux et est, par conséquent, une des plus anciennes sources qu'on puisse consulter sur la lexicographie hébraïque. Cette partie a aussi une valeur exégétique, car, selon la place que l'auteur donne à un mot, dans ses différents groupes, on peut se rendre compte du sens qu'il donne à tel ou tel verset. On pourrait être tenté de considérer comme un simple jeu d'esprit son procédé de transposer de différentes façons les trois lettres de la racine pour grouper ensemble tous les noms et les verbes. Mais les autres lexicographes paraissent avoir suivi ce système, entre autres Haï gaon (939-1038), comme le prouvent les extraits du *Kilâb al-hâwi* publiés récemment par M. Harkavy². C'est ainsi

¹ Je ne comprends pas bien le titre de ce chapitre. L'auteur a sans doute en vue la différence entre l'infinitif qui a le sens actif et l'infinitif qui a le sens passif. Par les mots « l'infinitif après lequel manque le verbe », il veut dire probablement le verbe à un temps déterminé, qui est contenu virtuellement dans chaque infinitif.

² *ממזרה וממערב*, fasc. III, 94; *חדשים גם ישנים*, VII, 3-5. Jusqu'alors on avait cru que, dans ce lexique de Haï, les mots étaient rangés d'après la dernière

מכר. מעל. משל. מוחץ. מקל.
 נסך. נעם. נחה. נפש. נצח.
 ספר. ספה. סרה. סכר.
 פלט. פאר. פרש. פנג. פדר. פשיע.
 צעה. צרה. צמא. צרב. צלע. צנר. צפת. צרף.
 קרע. קדר. קשר. קלס. קלש. קרם. קרס. קשה.
 רמס. רשיע. רבך. רגז. רגל. רגם. רגש. רדם. רכש.
 שחר. שלח. שפל. שקע. שכה. שכח. שמר. שחף.
 תרה. תקע. תפר. תפה. תלע. תער.

Cette liste montre que les racines sont groupées arbitrairement. Ainsi תרה, par exemple, pourrait être rangé à la lettre ה (התר) et רבך à la lettre ב (ברך). Aux dernières lettres il y a bien plus de mots qu'aux premières. Il semble que l'auteur s'est laissé guider, dans son choix, par le hasard. De plus, comme on l'a déjà fait remarquer, cette liste comprend seulement des verbes forts composés de trois lettres radicales. Quoique l'auteur ait connu les travaux de Hayyoudj, il admettait pourtant encore la théorie des racines bilittères², mais, dans ces racines, la transposition des lettres ne peut pas donner lieu à des combinaisons bien nombreuses.

Voici maintenant tout le chapitre relatif à la lettre ע³.

ע בר אלא אנתטמת הדרה [אלתלתיה] אלאחרת פי לפטרה עליו הוי
 אלה מן אלטאם כאן להא מעאני. אחודהא אלגואז ואלעבור
 כקולה וגם עבור העבור (ש"ב י"ז ט"ז) עבור לפני העם (שמורת י"ז ה')
 עברו עברו בשערים (ישעיה ס"ב י') ועבר י"י (שמורת י"ב כ"ג) כי עברו
 תורות (ישעיה כ"ד ה') ויעברו את הירדן (ש"ב ב' כ"ט) ונעבר מאת
 אחינו [בני עשו] (דברים ב' ח') ואעבר עליך (יחזקאל ט"ז ו') ויעבר
 מלכם (מייכה ב' י"ג) לא העבר בי (במדבר כ' י"ח) אהה עבר היום (דברים
 ב' י"ח) אתם עוברים בגבול (שם שם ד') ואמתאל דלך. והאניהא
 אסם לקב מעמא ינסב אליה כק' עבר פלג רעו (דהי"א א' כ"ה) איש עברי
 (שמות ב' י"א) שני אנשים עכרים (שם שם י"ג) והאלתהא פי אסם
 מכאן כקולה ועברון⁴ ורחוב (יהושע י"ט כ"ח). וראבעהא מן אלאהתלאט
 (ואלסכט) כק' עברה וזעם וצרה (תהלים ע"ח מ"ט) ויתעבר י"י בי (דברים
 ג' כ"ו) שמע י"י ויתעבר (תהלים ע"ח כ"א) ליום עברות יובלו (איוב
 כ"א ל') ואמתהא מן אלאהבאל כק' שורר עבר ולא יגעל (שם

¹ Les groupes de ce mot ont également été publiés par M. Bacher, en traduction (p. 247).

² Voir le jugement de Moïse ibn Ezra rapporté par M. Bacher (p. 256).

³ Je désigne le ms. Or. 2592 par A et le ms. 2594 par B. Les mots qui ne se trouvent que dans A sont enfermés entre () et ceux qui ne sont que dans B, entre []. J'y ai ajouté l'indication des endroits où se trouvent les versets cités.

⁴ Cf. *Ousoul*, 500, 3.

⁵ A ורסגור ועברון A

שם יי' מאכרד מן כלאמהם¹ אשה מעוברת יענון חבלו. וסאדסה אסם אנדכלל מן אלגלה אלגודיה כק' ויאכלו מעבור הארץ (יהושע ה' י"א). וסאבעדהא מא יגי פי לפטיה הפסר בסבב כק' בעבור תשבו בארץ גושן (בראשית מ"ו ל"ד) בעבור ישמע העם [בדבריו עמד] (שמורת י"ט ט') בעבור ישמרו חקיו (תהלים ק"ה מ"ה): ואדא תגירת ען הדיא אלתרתיב בחיה יחצל ארריש מתוסטא בין אלעין ואלבא בהדה אלצורה לרב כאן להא מעאני. אחדהא אלצמאן כק' ערוב עבדך לטוב (תהלים קי"ט קכ"ב) כי עבדך ערב ארת הנער (בראשית מ"ד ל"ב) אנכי אערבנו (שם מ"ג ט') בני התערבות (מ"ב י"ד י"ד)² עשקה לי ערבנו (ישעיה ל"ח י"ד) ערבני עמד (איוב י"ז ג') בני אם ערבת [לרעד] (משלי ו' א') כי ערב זה (שם י"א ט') בערבים משאות (שם כ"ב כ"ו) ערב ערבה (שם י"ז י"ח) ואשבאה ללך ומנתה סמי אלהן ערבון לאגל אלצמאן. והאניהא מן אללהה ואלעזובה כק' כי קולך ערב (שה"ש ב' י"ד) ערב לאיש לחם שקר (משלי כ' י"ז) וערבה שנתך (שם ג' כ"ד) ושנתו ערבה לי (ירמיה ל"א כ"ו) וערבה לי"י (מנחת) (מלאכי ג' ד') ולא יערבו לו (יהושע ט' ד') לא ערבו לי (ירמיה ו' כ') יערב עליו שיהי (תהלים ק"ד ל"ד) ואמהאל ללך ותאלתהא אסם אלגורב כק' וטמא עד הערב (ויקרא י"א כ"ה) וטהר בערב (במדבר י"ט י"ט) הנה נא רפה היום לערוב (תהלים ס"ח ערבה כל שמחה (ישעיה כ"ד י"א)³ סלו לרכב בערבות (תהלים ס"ח ה')⁴. וראבעדהא מא יקע מן דלך עלי אסם אלליל כק' מתי אקום ומדד ערב (איוב ז' ד') בערב ילון בני ולבקר רנה (תהלים ל' ו'). וכאמסדהא מן אלאכתלאט כק' ויתערבו בגוים (שם ק"ו ל"ה) עם שונים אל התערב (משלי כ"ה כ"א) ועתה התערב נא (מ"ב י"ח כ"ג)⁵ מתערבין להון (דניאל ב' מ"ג) וגם ערב רב (שמורת י"ב ל"ח) ויבא ערב כבד (שם ח' כ') ואשבאה ללך. וידכל פי הדיא אלקסם או בשתי או בערב (ויקרא י"ג מ"ח) מע אלאכתלאף פי אלאסם⁶ ואלאתפאק פי אלמעני לאן אללתמה תדבל באלסדי⁷. וסאדסהא אסם לקב כק' וראש עורב

¹ « Leurs paroles », c'est-à-dire les paroles des Rabbanites, spécialement des Tannaïm. Déjà David b. Abraham Alfasi, s. v. עבר (voir Pinsker, *Likkoutè Kadmoniot*, p. 1) s'est exprimé de cette façon. Voir aussi le Lexique de Menahem, s. v. עבר, et *Ousoul*, 501, 3.

² Il donne donc à ce mot le sens d'étage. C'est ainsi que semble aussi l'entendre Aboul-Walid (*Ousoul*, 547, 9) : אולאד אלאשראף ואלאגלא ואלכברא : Cf. mon ouvrage *Mose ibn Chiquiilla*, 167-168.

³ Cf. *Ousoul*, 545, 23.

⁴ Le mot ערבות signifierait donc « espace sombre ». C'est ainsi que le traduit également Saadia : סאכן אלגיורב :

⁵ Ce verset signifierait donc : « Méle-toi à mon maître, le roi d'Assyrie. » C'est là un sens assez étrange!

⁶ A. באלאסם.

⁷ A propos de cette explication, je veux faire connaître un passage du ארצר de Tobie b. Moïse (ms. Bodl. Opp., f° 26), où il s'agit des sens nombreux de la racine ערב. On y lit (f° 76 b) : ערב שהוא חבור ויהי היום לערוב : ערב זה יכשר לו ב' המענים יחד (c'est-à-dire soir et s'unir) וא' או בשתי או בערב וגם ערב רב ופחרתה אלה חבור כי השתי הוא העומד והערב הוא אשר יבא בחוכו ויחבר מקצתו על מקצתו וכן ערב רב נתחברו

וזאב (שופטים ז' כ"ה). וסאבעהא אסם קבול כק' ערב וכל נשיא
 קדר (יחזקאל כ"ז כ"א) וכל מלכי הערב (מ"א י' ט"ו). ותאמנהא אסם
 טאיר והו אלגראב כק' ואת כל ערב למינו (דברים י"ד י"ד) לבני ערב
 אשר יקראו (תהלים קמ"ז ט') מי יכין לערב צידו (איוב ל"ה מ"א).
 ותאסעהא אסם אלסבכה כק' במדבר בערבה מול סוף (דברים א' א')
 ערבה לו לחם (איוב כ"ד ה') בערבות ורחו (יהושע ה' י'). ועאשרהא
 אסם בעץ אלנבאת קיל צפצאף וקיל גרב כק' וערבו נחל (ויקרא כ"ג
 מ') כערבים על יבלי מים (ישעיה מ"ד ד') על ערבים בתוכה (תהלים
 קל"ז ב').¹ וחאדי עשרה אסם מוצע כק' ביער בערב הלינו (ישעיה
 כ"א ג'): ואדא תגיר תרתיבהא ען דלך וצאר אלעין מתוסטא בין
 אלבא ואלרוש בהדה אלצורה בער אפאדת מעאני. אחדהא אלמשעאל
 כק' לא תבערו אש (שמות ל"ה ג')² ויבער אש (שופטים ט"ו ה') והנה
 הסנה בער באש (שמות ג' ב') ובערו בהם אש (יחזקאל ל"ט ט')
 כלפיד יבער (ישעיה ס"ב א') המבעיר את הבערה (שמות כ"ב ה') ומא יגרו
 הדא אלמגרי. ותאמיהא אלחראק כק' מדוע לא יבער הסנה (שם ג'
 ג') כאשר יבער הגלל (מ"א י"ד י') ואשבאה דלך. ותאלתהא אלנפי
 כק' ואתה תבער הדם הנקי (דברים כ"א ט') ובערת הרע מישראל
 (שם י"ז י"ב) ובערת הרע מקרבך (שם י"ג ו') בערתי הקדש מן הבית
 (שם כ"ד י"ג) ובערתי אתכם מן הארץ (ש"ב ד' י"א). וראבעהא אלחמאקה
 ואלגהאל כק' ובאחת יבערו ויכסלו (ירמיה י' ח') כי נבערו הרועים
 (שם שם כ"א) עצה נבערה (ישעיה י"ט י"א) יחד כסיל ובער (תהלים מ"ט י"א)
 איש בער לא ידע (שם צ"ב ז') אנשים בוערים (יחזקאל כ"א ל"ו) ואמתאל
 דלך. וכאמסהא אסם לקב כק' חושים ואת בערא (דחי"א ח' ח')
 בלעם בן בעור (במדבר כ"ב ה'). וסאדסהא אסם בעץ אלבהאים
 אלאהליה כק' טענו את בעירכם (בראשית מ"ה י"ז) אנחנו ובעירנו
 (במדבר כ' ד') ושלת את בעירו (שמות כ"ב ד'). וסאבעהא מן אלחכער³
 ואלרעי כק' והיה לבער (ישעיה ה' ה') בערתם הכרם (שם ג' י"ד) כי
 יבער איש שדה או כרם (שמות כ"ב ד') ובער בשדה אחר (שם): ואדא

מעמים רבים ונתייהו וכן וערבה ל"י מנחת יהודה נחאברה מנחתם
 עם יופי מעשיהם על י"י וקבלם י"י ות"ש כי הוא לא יערב ולא יהנה
 וכן כי קולך ערב ומראך נאווה אם יתערב זה עם זה יהיה טוב
 ומתוק וכן כי עבדך ערב את הנער חבר עצמו עם הנער שלא
 אראה פני אבי הזקן אם לא יהיה הנער עמי ועל זה תלך בכל
 וטעם ערב שיתערב: Cf. aussi Ibn Ezra sur Lévit., xiii, 48. אשר ידמרו וכו'
 עם השתי.

¹ Yéfét traduit aussi par צפצאף (Ps., cxxxvii, 2); Saadia traduit par גרב (Lévit., xxxiii, 40; Isafe, xliv, 4; Ps., cxxxvii, 2; Job, xl, 22). Aboul-Walid dit (Ousoul, 547, 24): אלגרב והו אלצפצאף.

² Il est assez étonnant que notre auteur rende ici תבערו לא simplement par אשעאל, « allumer », tandis que, d'après les Caraites, ce mot signifie à la fois « allumer » et « brûler » et qu'ils en déduisent la défense de laisser brûler une lumière le sabbat. Ainsi David b. Abraham (Pinsker, l. c., p. 219) dit: לא תבערו אש לא תחרקו לא תשעלו... ומן הדא אלנץ יחרם אלסראג פי אלסבת אלך.

³ B. אלחכער.

הג'רת ען הו'א אלתרתיב וחצ'ל אלריש מתוס'ט'א בין אלנ'א ואלעין
 בהו'ה אלצורה' ר'ר'ל כאן דלך אס'ס לקב כק' את ברע מלך סדום
 (בראשית י"ד ב') לבריעה משפחת הבריעי (במדבר כ"ו מ"ד): ואל'א
 הג'רת ען דלך ותוס'ט אלנ'א בין אלריש ואלעין בהו'ה אלצורה' ר'ר'ע
 כאן דלך מעאני. אהדה'א אלנזו' קקולה לרבעה אוהס (ויקרא כ'
 ט"ז) לא הרביע כלאים (שם ו"ט י"ט) לרבעה חבל הו'א (שם י"ח כ"ג).
 ותאניה'א² אלתרביע ואס'ס מ'א יג' מן עדר ארבע'ה כק' רבוע יהו'ה
 (שמות כ"ז א') ומסגרותיהם מרבעות (מ"א ז' ל"א) מאה אמה מרבעות
 (יחזקאל מ' מ"ז) רבע שקל כסף (ש"א ט' ח') רבע הקב דביונים (מ"ב
 ו' כ"ה) ארבעה ארבעה פנים (יחזקאל י' כ"א) (יום) רביעי (בראשית
 א' י"ט). ותאלתה'א אס'ס לקב כק' ואת חור ואת רבע (במדבר ל"א ח').
 וראבעה'א מן אלרביץ חסב מא קיל פי ארחי ורבעי זרית (תהלים קל"ט
 ג') אנה במתאנה' רבעי מאכוד מן תרגום והאם רובעת (דברים כ"ב ו')
 אמה רביעה'. וקיל פי רבעי אנה ראגע אלו אחד אלקסמין אלמתקדמין.
 אמ'א אן יפס'ר מנהג' מנזאוי מאכוד מן ל'א הרביע' (ויקרא ו"ט י"ט)
 מעמא פיה מן אלבעד אד אלמוגוד אטלאק דלך עלי. מא יקע מן אלכהאים
 בעצה'א מש בעין או מנה'א מע אלנאס ול'א יוגד דלך פימ'א וקע מן בני
 אדם מן אלגמאע כל' לילך אלפאט אכר ול'א יגוז פי דלך אלנקל'
 ואלקיאס בל אהבאע אהל אללג'ה פי מ'א אסתעמלו'ה פיה'. ואמ'א אן
 יפס'ר הרבעי יעני אול גלוס אלטפל': ואד'א הג'רת הו'ה אלאחרף ען
 אלתרתיב אלמדכור וחצ'ל אלעין מתוס'ט'א בין אלריש ואלנ'א בהו'ה
 אלצורה' ר'ר'ע אפאד דלך אלגוע קקולה רעב כי יהו'ה בארץ (מ"א
 ח' ל"ז) אם ארעב לא אומר לך (תהלים נ' י"ב) וללחם לא נרעב (ירמיה
 מ"ב י"ד) ותרעב כל ארץ מצרים (בראשית מ"א נ"ה) לא ירעבו (ישעיה
 מ"ט י') ואשכאה דלך:

ע' ר' ר' אד'א אנתטמת הו'ה אלתלה'ה אחרף פי לפט'ה עלי הו'א
 אלתרתיב כאן לה'א פואיד. אהדה'א מן אלאזרא' כק' יערף
 כמטר (דברים כ"ב ב') אף שמינו יערפו טל (שם ל"ג כ"ח) השך בערפיה
 (ישעיה ה' ל'). והאניה'א אלאקפא ואלקדאל כק' וערפו שם את העגלה
 (דברים כ"א ד') הוא יערף מזבחותם (ישעיה י' ב') ערף ולא פנים (ירמיה
 י"ח י"ז) עם קשה ערף (שמות ל"ב ט') ויקש את ערפו (דהי"ב ל"ו י"ג)
 וערפכם לא תקשו [עוד] (דברים ו' ט"ז) ואת ערפך הקשה (שם ל"א כ"ז).
 ותאלתה'א אס'ס לקב כקו' ותשק ערפה לחמ' (רות א' י"ד): וראבעה'א

¹ Ms. אלנזו.

² Ms. ותאניה.

³ Peut-être a-t-il en vue ici Saadia, qui traduit, en effet, רב'עו par רביעי. Aboul-Walid, *Ousoul*, 663, 3, invoque aussi Paraméen (סריאני), c'est-à-dire le Targoum. Cf. Pinsker, p. קעד, et mon ouvrage *Mose ibn Chiquitilla*, 179.

⁴ Ms. הרבע.

⁵ A. מנה.

⁶ Dans le Lexique de Menahem, s. v. רבע, on trouve ainsi réunis ארחי et רביעי; cf. le Lexique de Kimhi, s. v. Salmon ben Yerouham traduit הרביעי (Pinsker, *ib.*). Voir aussi *Ousoul*, 662, 29.

אסם אלצנאב כק' ינן וערפל (דברים ד' י"א) לשכן בערפל (מ"א ח' ר"ב):
 ואזל תגיר תרתיבהא ען דלך וצאר אלפא מתוסטא בין אלעין
 ואלריש בהדה אלצורה פ"ר אפארת מעאני. אחדהא מן אלתראב כקולה
 ועפר בעפר (ש"ב ט"ז י"ג) והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית י"ג ט"ז)
 עפרות חבל (משלי ח' כ"ד). והאניהא מא יפסר רמאדא שאדא כק' מעפר
 שרפת החטאת (במדבר י"ט י"ז) וישרף אותה בנחל קדרון וידק לעפר
 (מ"ב כ"ג ר') וישרף את הבהמה הזקן לעפר (שם שם ט"ז). והאלתהא
 אסם אלצגור מן ולד אלגזאל ואלאיל כק' כשנו² עפרים תא' צבודה
 (שה"ש ד' ה') או לעפר האילים (שם ב' ט') ויפסר גפר³. וראבעדהא
 אסם לקב כקו' ועפרון יושב בתוך בני חת (בראשית כ"ג י') ויען עפרון
 [החתן] (שם). וכאמסהא אסם מוצע כק' בבורת לעפרה (מיכה א' י')
 בעפרת אבי העזרי⁴ (שופטים ו' כ"ד). וכאדסהא אלרצאץ כק' צללו
 כעופרת (שמות ט"ו ר') ואת העפרת (במדבר ל"א כ"ב): ואזל תגירת
 ען הודא אלתרתיב וחצל אלעין מתוסטא בין אלריש ואלפא בהדה אלצורה
 ר' ע"ף כאן דלך מפינדא למעאני. אחדהא⁵ מן אלדראר כקו' ורעפו נאות
 מדבר (תהלים ס"ה י"ג) הרעפו שמים (ישעיה מ"ה ח'). ואלתאני פי
 גמלה אסם מן אסמא אלגנצאן כק' ותרבנה סרעפותיו (יחזקאל ל"א ה').
 ואלתאלת מן אסמא אלכואטר כקולה ברב שרעפו בקרבו (תהלים צ"ד
 י"ט): ואזל תגירת ען דלך ותוסט אלריש בין אלפא ואלעין בהדה
 אלצורה פ"ר אפארת מעאני. אחדהא מן אלהתך כקולה ופרע את ראש
 האשה (במדבר ה' י"ח) פי פרוע הוא (שמות ל"ב כ"ה) כי פרעה אהן
 (שם) בפרוע פרעות (שופטים ה' ב') פרוע מוסר (משלי י"ג י"ח) ותפרעו
 כל עצתי (שם א' כ"ה)⁶ לא אפרע ולא אחוס (יחזקאל כ"ד י"ד) ואשבאת
 דלך. והאניהא אסם לקב כק' פרעה מלך מצרים (בראשית מ"א מ"ז)
 ופרעה חולם (שם שם א') נתיה בת פרעה. (דהי"ד י"ח). והאלתהא
 אסם מוצע כקולה הפרעהוני (שופטים י"ב ט"ו) ויקבר בפרעהוץ (שם).
 וראבעדהא אסם מא ירבי מן אלשער כקו' גדל שער ראשו (במדבר ו'
 ה'): ואזל תגיר תרתיבהא ען דלך וחצל אלעין מתוסטא בין אלפא
 ואלריש בהדה אלצורה פ"ר אפארת מעאני. אחדהא מן אלפתח כקו'
 ופערה פיה (ישעיה ה' י"ד) פי פערתו (תהלים קי"ט קל"א) פערו עלי
 בפייהם (איוב ט"ז י'). והאלתאני אסם לקב כק' פערו הארבו⁷ (ש"ב כ"ג
 ל"ה). והאלתאלת אסם מוצע כק' ראש הפעור [הנשקף] (במדבר כ"ג כ"ח):

ע' ל' אדא אנטממת הדה אלתלתה אחרף פי לפטתה כולך כאן להא
 מעאני. אחדהא אלתנכס כק' והתעמר בו ומכרו (דברים כ"ד ז')

¹ Saadia traduit également : מן רמאד חריק אלדכוה (voir la note de Derenbourg sur ce passage). Cf. aussi *Ousoul*, 539, 22.

² Ms. שני.

³ Saadia et Yéfét traduisent : ussi par גפר.

⁴ Ms. העזרי.

⁵ A. אחדהמא.

⁶ C'est ainsi que traduit également Yéfét, par exemple dans *Prov.*, xv, 32 : האתך

אלאדב.

⁷ A. האובי.

כא תתעמר בה (שם כ"א י"ד)¹. והאניהא אסם אלגמר מן אלזרע מעמא יגי מנה אסם פעאל כק' והבאתם את עמר (ויקרא כ"ג י') והניף את העמר (שם שם י"א) גם בין העמרים (רות ב' ט"ז) וכעמיר מאחר הקוצר (ירמיה ט' כ"א) כעמיר גרנה (מיכה ד' י"ב) וחצנו מעמר (תהלים קכ"ט ז'). והאלהא אסם לקב כק' עמרם ויצהר (במדבר ג' י"ט) ואחאב בן עמרי (מ"א ט"ז כ"ט). וראבעהא אסם אלצוף פי לגה אלסריאני עלי מא יפסר פי ושער ראשה כעמר נקא (דניאל ז' ט'): ואלא תגירת ען דלך ותוסט אלריש בין אלעין ואלמים בהדה אלצורה ערם אפארת מעאני. אחדהא אלכבת כק' ערום יערום הוא (ש"א כ"ג כ"ב) יערימו סוד (תהלים פ"ג ד') כל ערום יעשה בדעת (משלי י"ג ט"ז) ותבחר לשון ערומים (איוב ט"ו ה') או חכמה שכנתי ערמה (משלי ח' י"ב). והאניהא מן אלערי כק' ויהיו שניהם ערומים (בראשית ב' כ"ה) כי ערום אנכי (שם ג' י') כי עירמים הם (שם שם ז') ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה (איוב א' כ"א) ערום ישוב ללכת כשבא (קהלת ה' י"ד) ואת עירם ועריה (יחזקאל ט"ז ז') ובגדי ערומים תשיט (איוב כ"ב ו') ואמתאל דלך. והאלהא אסם אלערמה כק' בטנך ערמת חטים (שה"ש ז' ג') החלו הערמות ליסוד (דהי"ב ל"א ז') נערמו מים (שמות ט"ו ח') בקצה הערמה (רות ג' ז'). וראבעהא אסם נוע מן אלשגר כק' לח ולוז וערמון (בראשית ל' ל"ז) וערמונים לא היו כפראותיו (יחזקאל ל"א ח') וקאל אנה שגר אלדלב²: ואלא תגירת ען הלא אלתרתיב ותוסט אלעין בין אלמים ואלריש בהדה אלצורה מ' ע' אפארת מעאני. אחדהא אסם אלמוצע אלמכצוץ מן בני אדם כקולה והראיתי גוים מערך (נחום ג' ה') כמע' איש ולויות (מ"א ז' ל"ז) יעני אלסדו³. והאניהא אלמגארדה כק' את מערת המכפלה (בראשית כ"ג ט') השדה והמערה אשר בו (שם שם י"ז) ובאו במערות צורים (ישעיה ב' י"ט). והאלהא אסם מכאן כק' מגיח ממקומו ממערה גבע (שופטים כ' ל"ג) ומערת ובית ענות (יהושע ט"ו נ"ט): ואלא תגירת ען דלך וצאר אלעין מהוסטא בין אלריש ואלמים בהדה אלצורה ר' ע' אפארת מעאני. אחדהא אלרעד ואלארעד כק' רעם שרים (איוב ל"ט כ"ה) ירעם⁴ אל בקולו (שם ל"ז ה') קול רעמך בגלגל (תהלים ע"ז י"ט) וירעם י"ר בקול גדול (ש"א ז' י'). והאניהא מן אלתעביס עלי אחד אלקולין פיה כק' רעמו פנים (יחזקאל כ"ז ל"ה) בעבור הרעמה (ש"א א' ו'). והאלהא אסם לקב כקולה וסבתה ורעמה (בראשית י' ז):

עשר אלה אנתטמת הדה אלהתה אחרף פי לפטיה כדלך⁵ כאן

¹ Le sens habituel de נכס est « renverser », mais notre auteur semble l'employer dans le sens de « être faible » (voir *Lisân al-Arab*, s. v., et traduire העמר : « affaiblir par de nombreux travaux ».

² Peut-être l'auteur songe-t-il à Saadia, qui traduit ערמן (Genèse, xxx, 37) par דלב.

³ Cf. *Ousoul*, 385, 25, et Kimhi, s. v. ערה et מער.

⁴ Ms. רעם.

⁵ A. כדאך.

מענאהא אלעשר ואלתעשיר מעמא יגי מן לפט אלעדד משתקא
 מן אלעשרה כק' עשר תעשר (דברים י"ד כ"ב) בעשר הלויים (נחמיה
 י' ל"ט) ועשרון סלת (שמות כ"ט מ') עשירית האופה סלת (ויקרא ה'
 י"א) וכל מעשר בקר (שם כ"ז ל"ב) העשירי יהיה קדש (שם) ועוד בנה
 עשיריה (ישעיה ו' ו"ג) עשרה עשרה הכף (במדבר ז' פ"ו): ואזא
 תגירת ען דלך ותוסט אלריש בין אלעין ואלשין בהדה אלצורה ע"ש
 אפאדת אמרון. אהדהמא אלסריר כקולה הנה ערשו ערש ברזל (דברים
 ג' י"א) בדמעתי ערשי אמסה (תהלים ו' ז') על ערש יצועי (שם קל"ב
 ג') וסרוחיים על ערשותם (עמוס ו' ד') אף ערשנו רעננה (שה"ש א' ו').
 ואלהאני אלעגנה כקולה ראשית עריסתיכם (במדבר ט"ו כ') מראשית
 עריסתיכם (שם שם כ"א) וראשית עריסתיכם (יחזקאל מ"ד ל') (ואת)
 ראשית עריסתינו ותרומתינו (נחמיה ו' ל"ח): ואזא תגירת ען דלך
 ותוסט אלעין בין אלשין ואלריש בהדה אלצורה ש"ע' כאן ללך
 מעאני. אהדהא אלעצף ואלעאצף כקולה ויסער לב מלך ארם (מ"ב
 ו' י"א) יסערו להפיצני (חבקוק ג' י"ד) יסער מגורן (הושע י"ג ג') רוח
 סערה (תהלים קמ"ח ח') אשר בשערה ישופני (איוב ט' י"ז) כי בסופה
 ובשערה (נחום א' ג') ובקעתי רוח סערו: (יחזקאל י"ג י"ג) ואמהאל
 דלך. והאניהא (אסם אל)שער כק' שער ראש נזרו (במדבר ו' י"ח) וגלח
 את כל שערו (ויקרא י"ד ח') שערך כעדר העזים (שה"ש ד' א') ושערך
 צמח (יחזקאל ט"ז ז') ויחל שער ראשו לצמח (שופטים ט"ז כ"ב) ושקל
 את שער ראשו (ש"ב י"ד כ"ו) ואמהאל דלך. והאלהא אסם שכץ
 וקביל כק' אלה בני שער (בראשית ל"ו כ') הר שער (דברים א' ב').
 וראבעהא אסם אלמתוסט אלסן מן אלמעאז כק' שער עזים (בראשית
 ל"ז ל"א) על שני השעירים (ויקרא ט"ז ח') והצפיר השעיר (דנאל
 ח' כ"א). וכאמסהא אסם בעץ אלבהאים אלבריה כק' ושעיר על¹
 דעהו יקרא (ישעיה ל"ד י"ד) ושעירים ירקדו שם (שם י"ג כ"א)². (וסאדסהא
 אסם אלשעיר כק' והשעורים והתבן) (מ"א ה' ח'): ואזא תגירת
 ען דלך וחצל אלריש מתוסטא בין אלשין ואלעין בהדה אלצורה
 ס"ע אפאדת מעאני. אהדהא אלחזאיר כק' שרוע וקלוט (ויקרא
 כ"ב כ"ג) או חרום או שרוע (שם כ"א ו"ח)⁴ כי קצר המצע מהשתרע
 (ישעיה כ"ח כ'). ואלב' מן אסם בעץ אלגצאן קק' ותרבינה סרעפותיו
 (יחזקאל ל"א ה'). ואלג' אסם אלכאטר קק' ברב שרעפו בקרבי
 (תהלים צ"ד י"ט):

ע פ ל אדא אנתטמת הדה אללהה אחרף פי לפטה כילך אפאדת
 מענאיוין. אהדהמא⁵ אלחקאום⁶ כק' ויעפלו לעלות אל ראש

¹ Ms. עריסתם.

² Ms. אל.

³ Saadia traduit également les deux passages par ענזו אלבריו.

⁴ Cf. *Ousoul*, 750, 13.

⁵ A. אהדומא.

⁶ Ms. אלחקאם.

דָּבָר (במדות י"ד מ"ד) הנה עפלה (חכיק מ' ד')¹. ואלתאני מ"ז יפסר
 דהלויז' כק' עפל ובהן (ישעיה ל"ב י"ד)² עפל בנ אינן (מיכה ד' ד')
 ויבא אל העפל (מ"ב ה' כ"ד) הנו ישנים בעפל (תהייה ג' כ"ר) : ואז' ז'
 תג'רת ען הד'ז אלנטאם ותוסט אלנאם טין אלעין ואלפ'ז בהדה
 אלצורה ל'פ' אפדת מענאיון. אהדהמ'ז מ"ז יפסר תאחר ותקלי פק'
 וכל' עצי השדה עליו עלפוד (וחקאל ל"ז ט"ר) בוך עלפו שטבו
 (ישעיה נ"ז כ') התעלפנה הבתולות (עמוס ה' י"ג)³. ואלתאני מן
 אלהגטיה ואלהגלוק כק' מעלפת ספרים (שה"ש ה' י"ד) וחכס בעציק
 ותתעלף (בראשית ל"ח י"ד) : ואז'ז תג'רת ען הד'ז אלתרתיב ותוסט
 אלעין בוך אלפ'ז ואלנאם בהדה אלצורה פ'על אפדת מענאיו. אהדה'ז
 אלפעל כק' מי פעל ועשה (ישעיה מ"ז ד') כו פעל פעל בימיפס
 (חבוק א' ה') אפעל ומי ישיבנה (ישעיה מ"ג י"ג) אף יפעל אל (שם
 מ"ד ט"ו) מה תפעל בו (איוב ל"ד י') פעל פעלת (תהלים מ"ד ב')
 עולות תפעלון (שם נ"ח ג') ומנא יגרי הד'ז אלמגרי. ואלתאני אסם
 אל'אגרה כק' פעלת שכיר (ויקרא י"ט י"ג) כו יש שכר לפעלתך
 (ירמיה ל"א ט"ו) כו יש שכר לפעלחכס (דחי"ב ט"ו ז') ופעלתו⁴ לפניו
 (ישעיה מ' י') ופעלתי את אלהי (שם מ"ט י"ד)⁵ כו גס כל מעשיו
 פעלת לנו (שם כ"ו י"ב) אלאולי תפסורה מן הד'ז אלבאב לא מן אלבאב
 אלאול יעני אגרתנא ואתבתנא עלי אפעאלנא. ואלתאלת אסם לקב פק'
 ובני אלפעל (דחי"א ח' י"ב) : ואז' תג'ר תרתיבהא ען דלך ותוסט
 אלעין בוך אלנאם ואלפ'ז בהדה אלצורה ל'פ'ז כאן מן גמלה אסם
 יפסר כזאז ורעדה כק' זלעפה אחזתני (תהלים קי"ט נ"ג)⁶ מפני זלעפות
 רעב (איכה ה' י"א) :

ע צ ב אדא אנהטמת הדה אלתלתה אחרף פי לפט'ה בהד'ז⁷ אלנטאם
 כאן לה'ז מענאיו. אהדה'ז אסם אלותן כקולדה העצב נבזה
 נפוץ (ירמיה כ"ב כ"ח) עצבו⁸ עשם (ישעיה מ"ח ה') ארת שמורת
 העצבים (זכריה י"ג ב') עצביהם כסף וזהב (תהלים קט"ו ד'). ואלתאני
 אלמשק'ה כק' בעצב תלדי בנים (בראשית ג' ט"ז) בעצבוך תאכלנה (שם
 שם י"ז) ומעצבוך ידיו (שם ה' כ"ט) לחם העצבים (תהלים קכ"ז ב')
 כו ילדתי בעצב (דחי"א ד' ט') וראה אס חרך עצב מי (תהלים קל"ט
 פ"ד) ודיף עצבוני (איוב י' ח') ומחבש לעצבותם (תהלים קמ"ז ג') ורבו
 עצבותם (שם ט"ז ד'). ואלתאלת אלגם כק' ויתעצבו האנשים (בראשית

¹ Aboul-Walid (*Ousoul*, 539, 4) croit possible de mettre ensemble עפלה et דהלויז'. Cf. *Louma*, 147, 42; Kimhi, Commentaire sur Habaccouc, II, 4, et son Lexique, s. v. עפל.
² Saadia traduit aussi par דהלויז'.
³ Je ne comprends pas comment on peut établir un rapport entre עלף et l'arabe קלי et צחר.
⁴ Ms. ופעלתי.
⁵ Saadia traduit aussi ce verset : ואגרי ענד רבי.
⁶ Yéfét traduit également par כזאז.
⁷ Ms. הדא.
⁸ Ms. עצבו.

ל"ד ד' ועהה אל תעצבו (שם מ"ה ה') כי נעצב אל דוד (ש"ג ט'
 ל"ד) פן יעצב (שם שם ג') ולא ימתנע כונה ראגעה אלי אלכאב
 אלמתקדם : ואזא הגיר תרתיבהא ען דלך ותוסט אלכאב בין אלצדי
 ואלעין בהדה אלצורה צבוע כאן להא פואיד. אהדהא אלצבג סק'
 שלל צבעים (שופטים ה' ל') צבע רקמתים (שם) העיט צבוע (ירמיה
 י"ב ט'). ואלהאניהא אסם לקב כק' בני צבעון (בראשית ל"ו כ"ד) חדיד
 צבעים (נחמיה י"ג ל"ד). ואלהאלתהא אסם מוצע כק' הנשקף על גי
 הצבעים (ש"ג י"ג י"ח) : ואזא הגירת ען דלך ותוסט אלצדי בין
 אלכוי ואלעין בהדה אלצורה ב' צע כאן להא מעאני. אהדהא מא
 יפסר מן אלטמע כק' ובצע ברך (תהלים י' ג')² הוי בצע בצע רע
 (חבקוק ב' ט') בצע כסף (שופטים ה' י"ט) בעון בצעו³ (ישעיה נ"ז י"ז)
 כי מה תקוה חנף כי יבצע (איוב כ"ז ח'). ותאניהא מא הו במעני
 גרץ ופאודה כק' מה בצע בדמו (תהלים ל' י') מה בצע כי נהרג את
 אחינו (בראשית ל"ז כ"ו) רמה בצע כי שמרנו משמרתו (מלאכי ג' י"ד).
 ותאלתהא מן אלהאמם כק' בצע אמרתו (איכה ב' י"ז) כי יבצע י"י את
 כל מעשהו (ישעיה י' י"ב) מדלה יבצעני (שם ל"ח י') ותו ידו ויבצעני
 (איוב י' ט') אמה בצעך (ירמיה נ"א י"ג) וידיו הבצענה (זכריה ד' ט').
 וראבעהא פי אסם יפסר ארדיון (?) כקולה ובצעם בראש כלם (עמוס ט' א').
 וכאמסהא מן אסם מוצע כק' עד אלון בצעננים (יהושע י"ט ל"ג)⁴ :
 ואזא הגירת ען דלך ותוסט אלכאב בין אלעין ואלצדי בהדה
 אלצורה עבץ כאן מן אסם לקב כק' ואמו קראה שמו יעבץ (דהי"א
 ד' ט') :

Les extraits que nous venons de donner du *Mouschtamil* permettent de faire les remarques suivantes :

1° Pour notre auteur, le ש est absolument identique avec le ס et diffère totalement du ש⁵. David ben Abraham Alfasi et, en général, les premiers lexicographes en agissent de même⁶. Menahem, Hayyoudj et Aboul-Walid, tout en reconnaissant que ש et ש sont des lettres différentes, les ont pourtant classées comme si elles étaient la même lettre⁷.

2° Il traite toujours des quadrilittères en deux endroits diffé-

¹ A. לה.

² Saadia et Yéfét ont la même traduction.

³ Ms. בצערי.

⁴ Notre auteur considère donc le ב du mot בצעננים comme faisant partie de la racine.

⁵ C'est ainsi qu'avec עשר il met סער, סרעה, etc. Toutes les combinaisons de עשר se trouvent à la lettre ה, avec רשע (שער, שעררה, שער, רעש, רעה, שרע, שרעה, etc.).

⁶ Voir Neubauer, *Notice sur la lexicographie hébraïque*, p. 75.

⁷ Pourtant, dans la liste alphabétique des homonymes, le mot עשר est rangé sous la lettre ס. Cf. Bacher, dans *Revue*, XXIX, 152; *Die Anfänge der hebr. Grammatik*, p. 78, note 1.

rents; par exemple, il parle de *סרע* sous les rubriques *סרע* (ou *שרע*) et *רעק*.

3° Le Lexique offre des lacunes. Ainsi, par exemple, dans le groupe *צבע* (article *עצב*), manque *אצבע*; dans le groupe *שער* (article *עשר*), manque *שעירים* (Deutér., xxxii, 2).

4° Notre auteur n'établit aucune différence entre l'hébreu et l'araméen biblique (voir surtout l'article *עמר*). Cette confusion ne se rencontre pas seulement dans la Massora, mais aussi en partie chez Hayyoudj et Aboul-Walid. Elle provient de ce que tous ces savants se consacèrent surtout à l'étude de la langue de la Bible¹. Comme presque tous les Juifs qui écrivent en arabe, Aboul-Faradj appelle l'araméen biblique « syriaque » (*כריאני*). Il mentionne aussi des mots du Targoum (voir l'article *עבר*). MM. Harkavy et Bacher ont déjà montré² qu'il savait très bien la langue arabe; il était même familiarisé avec toutes les finesses de cette langue, comme le prouve un passage de l'article *גער*, où il s'étend sur le mot arabe *لحن*. Ce passage est encore intéressant à d'autres points de vue; nous le donnons donc ici en entier.

... ואמא רגע הים ויהמו גליו פקד אסתעמל פיה בעצהם אלתקדים
ואלחאכיר וגעלה מהל שלמה ושמלה ועני גער מן אלזגר מתל גרער
ביום ויבשהו וענדי אן דלך בעיר מן חירא אן אסתעמאל אלתקדים
ואלחאכיר פי אלחרוף הו מן באב אלחגוז אלדו לא ועדל ען אלחקיקה אליה
אלא לצרורה וליסת האהנא מן חירא אן לשון געירה משהור תעדיה אלי
אלמפעול באלבא נחו ויגער בים סוף יגער י"י בך גער בים תחת גערה
במבין וגיר דלך ממא קד הקדם וקולה האהנא רגע הים לם [יתע] (ד')
בבא פאלאולי אן יפסר מן חקיקה רגע והו אללחט אלדו מענאה אול
אדראך אלבצר ואן כאן דלך פינא חקיקה ופיה תע תגוזא פלך יקדח (?)
מן חירא אנה חגוז פי מא טריקה אלמעני לא פי מא טריקה אללגה
ואצל תסמיה לחטה מאכור מן דלך לים בגאר מגרי סאעה אלגיר
משתק בל לחטה משתק מן לחט אלעין אלדו הו אול וקוע אלבצר עלי
אלמראי תם גיבתה ענה פלדלך יקולון לחטה אלעין ישתק(אה) מן דלך
כמא ישתק(א) טרפה אלעין קריבא מן הדא אלמעני אדא קאלו
מא כאן ען טרפה עין חתי חרה אלשי אלפלאני פאללחטה אוסע
זמאנא ענדהם מן אלטרפה לאנהם יענון בטרפה אלעין פי אלמעני
אלמדכור חרכתהא בטרעה פי תכאהון (?) פי תצייק אוקת בתשביהה
בטרפה אלעין ואדא יסעיה ען דלך קלילא קאל לחטה פלחט אלעין
ולקת אלעין במעאני מתקארב פיכון מעני רגע הים עלי סבול אלחגוז
פיה תע אי מא ילחטה חתיג תהי אמואנהא כמא אן אלמלך אלגזוב

¹ Voir mes remarques dans *Jewish Quarterly Review*, VIII, 502.

² M. Harkavy dit (*Zeitschrift für alttest. Wissenschaft*, I. c.) que dans ses études philologiques, notre auteur montre une prédilection particulière, peut-être même excessive, à comparer l'hébreu et l'arabe.

אז לא לחט בעין אלנאס ען סכט חל ביה אלבלא בסרעה ומחל דלך
 אינא קולה בכחו רגע היום אלכלאם פיה חסב מא תקדם ומחלה
 אינא קולה כי ארגיעה אריצם כי ארגיעה אריצנו מעליה יעני פי לחטה
 אחצאר אלעדו אלי הרה אלמדינה באלבלא.

« Plusieurs savants ont voulu considérer le mot רגע (Isaïe, LI, 15), comme un terme dont les lettres ont été transposées, à l'instar de שמלה et שלמה, et ils lui donnent le sens de « apostropher »¹; ce verset aurait donc le même sens que celui de Nahoum, I, 4, גוער בים ויבשהו. A mon avis, cela est inexact. La transposition des lettres appartient, en effet, au chapitre des métaphores, dont il ne faut faire usage qu'en cas de nécessité. Or, ce cas n'existe pas ici. De plus, le complément qui suit גער est précédé d'habitude de la particule ב, comme dans Ps., CVI, 9; Zach., III, 2; Nah., I, 4; Prov., XVII, 10, etc., tandis qu'ici le mot הים n'est pas précédé de cette particule. Le mieux est de faire dériver רגע de לחט, en arabe לחت. Ce dernier mot signifie « coup d'œil », c'est-à-dire ce que le regard atteint en premier. Bien que ce mot s'applique à l'homme au sens propre et à Dieu au figuré, toutefois, il ne contient pas le mal (?), car ici la nécessité d'admettre une métaphore est exigée par le sens du mot, et non pas par une règle philologique. Contrairement à ce qui existe pour סאעה, qui ne peut être déduit d'aucun verbe, le mot לחטה qui convient ici, peut être dérivé de אלעין לחט, expression qui signifie qu'on jette d'abord un regard sur quelqu'un et qu'on le détourne ensuite de lui. C'est pourquoi les Arabes disent que לחטה vient de לחט et que טרפה peut recevoir un sens analogue. C'est ainsi qu'on dit : il se passa à peine un moment (טרפה עין, clin d'œil) que cet événement eut lieu. Mais לחטה indique un espace de temps plus long que טרפה. Ce dernier mot désigne le mouvement rapide de l'œil en un laps de temps qui dure autant que le clignement de l'œil; si c'est un peu plus long, on emploie le mot לחטה. Les radicaux לחט et לקי, appliqués à l'œil, ont des significations apparentées. Donc, l'expression רגע הים, se rapportant à Dieu, est prise dans un sens métaphorique et veut dire : Dieu regarde à peine la mer que ses vagues s'agitent, semblable à un roi en colère qui, par ses seuls regards irrités, expose un homme à la des-

¹ Saadia traduit aussi ce verset : זאגר אלבחר פתהיג אמואגה, et il est probable qu'Aboul-Faradj avait eu cette traduction sous les yeux. Ibn Balaam, *ad. l.*, cite cette explication de Saadia sans en nommer l'auteur, et la rejette : רקיל אנה : מקלוב גער בים ולא יסוג דלך לאן מא יליה ידל עליה ודוא בין Aboul-Walid (*Ousoul*, 665, 12) l'adopte, mais aussi sans en nommer l'auteur.

truction. C'est dans ce sens qu'il faut également comprendre le verset de Job, xxvi, 12, et de Jérémie, I, 44, et XLIX, 19 : « Au moment même où l'ennemi pénétrera dans le pays, [j'obligerai à en sortir] ».

5° Comme le prouve l'exemple précédent, notre auteur se plaît parfois aux digressions. Nous en trouvons qui sont plus ou moins étendues et contiennent certaines règles philologiques ou exégétiques¹.

6° Dans cette partie lexicographique, il ne mentionne aucun de ses prédécesseurs nominativement, mais cite bien des opinions qu'il laisse anonymes (קיל, פכר, etc.). Parmi ces opinions se trouvent certainement, entre autres, celles de Saadia, Yéfét et David ben Abraham².

III

Il existe également un abrégé du *Mouschtamil* que M. Neubauer a signalé dans son Rapport de 1876 (voir Bacher, p. 234) et qui se trouve aussi en ms. à Saint-Pétersbourg. Mais il ne ressort pas clairement de ce Rapport si cet abrégé est entier ou fragmentaire. M. Bacher ne paraît en avoir rien eu entre les mains. La Bodléienne a un fragment d'un ouvrage grammatical, acquis tout récemment, qui, comme nous allons le montrer, forme une importante partie de cet abrégé. M. Neubauer a publié quelques lignes de ce fragment, mais il ne pouvait indiquer alors de quel ouvrage ce morceau fait partie³.

Ce fragment (ms. hébr. d. 33, f° 20-36) débute ainsi : אברה יאכלו, בכר עלי אחרה לנו קטנה מע כון אלוהארה גמע ואחרה הפריר, c'est-à-dire, אברה (Ezéch., xviii, 2) et אחרה (Cant., viii, 8) ont la même forme extérieure, quoique l'un soit au pluriel et l'autre au singulier. La ressemblance extérieure ne permet donc pas toujours d'affirmer la ressemblance réelle de la forme (דון). Ce morceau continue ainsi : « Il y a des mots qui se ressemblent au singulier,

¹ Voir, par exemple, ce qu'il dit pour רבעי (Ps. cxxix, 3), dans l'article עבר, que nous avons imprimé.

² Voir, par exemple, p. 9, note 1 ; p. 10, note 3 ; p. 11, note 1 ; p. 12, note 2 et p. 17, note 1. Aux savants que M. Bacher mentionne (p. 251-252) comme ayant été nommés dans le *Mouschtamil*, il convient d'ajouter Joseph al-Basir, cité dans le passage suivant (חדשים גם ישנים, VII, 60) : אלשיך אלפאצל אבר יעקוב : אדאם אללה הראסתה פי כלאמה פי אלאבר, בגי רשף, 22.

³ Voir החוקר, I, 207.

particules en deux grandes classes et les range d'après leur sens, Ibn Balaam les classe par ordre alphabétique. Ce dernier a, du reste, donné à son sujet une grande extension en ajoutant aux particules les pronoms, les interjections et, en général, tous les mots qui ne se déclinent, ni ne se conjuguent¹. Ainsi, par exemple, pour les mots commençant par א, il en compte 11 de plus qu'Aboul-Faradj². Enfin, plusieurs articles occupent une place plus importante chez Ibn Balaam. On remarque, en général, que ce dernier a des connaissances grammaticales plus solides, ce qui ne doit pas surprendre, puisqu'il a utilisé le Lexique d'Aboul-Walid³.

Comme notre monographie sur les particules est la plus ancienne et que la première moitié du chapitre y relatif, d'après ce qui paraît ressortir des indications de M. Bacher (p. 242), n'existe plus dans le *Mouschtamil*, il me semble intéressant de la publier ici, d'après le ms. d'Oxford, et d'apporter ainsi une importante contribution à l'histoire de la lexicographie hébraïque⁴.

ראעלם אן אלכראדם לא יקאל פיה וזן לאנה לא יצה פיה לא יחיד
ולא רבים ולא סמוך ולא מכרת פולוך אכחצא אלסם ואלפעל
באלרוזאן מן דונה.

באב פי אלכראדם אלדי יסמיה חרוף איצא.

אעלם אן אלכראדם פיהא מן יחצל אלצמאיר בה ופיהא מן לא
יחצל בה צמיר ופיהא מן הו מן לגה תחצרף והו אלשאול ואלאשהד
אלדי הו לא מן חצרף⁵.

את גל עמלה תפעל בין אלפעל ואלמפעול כק' ויכה פשחור את
ירמיהו הנביא (ירמיהו כ' ב') וירא (ירסף) את בנימין (בראשית
מ"ג כ"ט) ונמא גרי מזראה. פאלא אנעדמת את רקע אלאלחבאס כקו'
ויעבר ושי טפה (ש"א ט"ז ט') פתחהג אלי דליל מן כארג ימיו לך בין
אלפעל ואלמפעול. רקד תגי במעני מן כקו' אכן משפטי את י"י (ישעיה
מ"ט ד') אכן משפטי מן י"י. ותגי במעני אלבא נחו חלה את רגליו
(מ"א ט"ו כ"ג) אלי גר דלך מן פואידהא.

אל משהורה ללנהו מתל לא פי אלמעני או לא פרק בין אל

¹ Voir Fuchs, dans *החוקר*, I, 125-126.

² Ce sont : אבל, אה, אכן, אכנו, אנכי, אלו, אולם, אפס, אולם, אלו, אנכי, אכנו, אה, אבל : אדה. Pourtant il n'a pas le mot ארפה, qui se trouve chez notre auteur.

³ Fuchs, *ibid.*, 127-128. Aboul-Walid semble aussi n'avoir pas utilisé Aboul-Paradj.

⁴ Ce texte contient aussi beaucoup d'observations exégétiques. Nous signalons, par exemple, les explications de Deut., xxii, 1 (art. לא), Job, xli, 2 (art. כי), I Sam., xx, 14 (art. אב), Lévit., xii, 7 (art. אר), Genèse, xxxvii, 15 (art. מדה), Exode, xiv, 15 (*ibid.*), Josué, xiii, 30 (art. כל), etc.

⁵ M. Neubauer a déjà publié ce passage (*l. c.*).

תורה עבדי יעקב (ישעיה מ"ד ב') ובין לא תורה מהם (דברים ז' י"ח) אלי גיר דלך מן פואידהא.

א אלדי הו בג' נקט¹ משהורה ללנהאיה אלמסאפה תגרי מגרי עד כקו' ילכו מחיל אל חיל (תהלים פ"ד ח') ומא מאתל דלך. ותעמל אן תעדי אלפעל מן אלפעל אלי אלמפעול כקולה וידבר י"ו אל משה (שמורת ר' י') או לו קלת וידבר י"ו משה כאן משה הו כטאב אללה. וקד תגו במעני עם בקו' נשא לבבינו אל כפים (איכה ג' מ"א) פחדו איש אל רעהו (ירמיה ל"ו ט"ז) אלי גיר דלך מן פואידהא. והיא אלכאדם ותצל בה אלצמיר כקולך אליו אליהם אלוך ואמתאל דלך².

ע הו מן לגיה תחצוף מן יצלה עצה וידכלה אלצמיר מתל אץ ופאידהא אסתעלה אלמדכור עלי גירה כקו' רוכב על עב קל (ישעיה ר"ט א') וושב על הכסא (ש"א א' ט') ואמתאל דלך. וקד תגו במעני עם נחו ילכו בית יהודה על בית ישראל (ירמיה ג' י"ח) ומתלה על דעתך כי לא ארשע (איוב י' ז'). ותגו במעני סבב כקו' על חטאתו אשר חטא (ויקרא ד' ג'). ותגו במעני עד כקו' וירכתו עלי צידון (בראשית מ"ט י"ג) ומתלה רדפו אחריהם דרך הירדן על המעברות (יהושע ב' ז') אלי גיר דלך מן פואידהא.

ב מוצעהא ללנפי אלפעל אלדאכלה עליה וישיע דכולהא עלי אלמסתקבל אזיד מן אלמאצי. פאלדי יחסן תפסירהא מע אלפעל אלמסתקבל אלדי מענאה אלמאצי לם פאן כאן אלפעל מאציא מחציא פסרה פיה מא פאן דכלה עלי אלמסתקבל אלמטאבק מוצעהא למענאה פסרה פיה לן נחו ובל יאמר שכן חליתי (ישעיה לג' כ"ד) ובל ראה גארת י"ו (שם כ"ו ר'). ואמא דכולהא עלי אלמסתקבל אלדי מענאה אלמאצי ותפסר פיה לם פנחו ישועות בל נעשה ארץ³ ובל ופלו ישבי תבל (שם שם י"ח) בל ישתיון (תהלים ע"ח מ"ד). ואמא דכולהא עלי אלמאצי תפסיר מא פנחו בל ראה לנצח (שם י' י"א) בל נטעו (ישעיה מ' כ"ד) בל זרעו (שם) אלדי לא יחסן אן תפסר פיה לן ולא לם לאסתהאלה אלמעני בדלך אלי גיר דלך מן פואידהא⁴.

ל מוצעהא ללנהי ען אלפעל אלדאכלה עליה כקולך לא יהיה לך אליהם אחרים (שמות כ' ג') ופי אלכבר לא יהיה לך משליך חבל בגורל (מכה ב' ה') ומתלהמא לא תאכל כל תועבה (דברים י"ד ג') ולא תאכל ממנו (שם כ"ח ל"א) ומתלהמא לא יבא ממזר (שם

¹ L'expression נקט הלאה pour désigner le *sekol* se trouve aussi chez David b. Abraham Alfasi et, avant lui, chez Ben Ascher (שלש נקודות). Cf. Bacher, *Gramm. Terminologie des Haggag*, p. 18, note 2.

² M. Neubauer a également déjà publié ce paragraphe.

³ Ms. עד.

⁴ Ms. אלמצי.

⁵ Ms. בארץ.

⁶ Ce paragraphe montre combien notre auteur connaissait bien l'arabe, ce qui ressort également d'autres passages. Voir *Ousoul*, 93, 12.

כ"ג ג' (ג') לא יבוא אל העיר הזאת (ישעיה ל"ז ל"ג) אלי גיר דלך מן
אמתאלהמא. וקד תדכל לא עלי פעל ושארהא אלנהי ענה וליס
במנהי ענה בל אלנהי יתנאול אלפעל אלוארד בעדה בקו' לא תראה את
שור אחיך או את שיו נחיים והתעלמת מהם (דברים כ"ב א') או ליס
אלנהי פי דלך נהי' ען רויה' אלתור בל הו נהי ען אנתגאפל ען רדה
ביד רויתיה ומתלה לא תראה [את] חמור אחיך או שורו נופלים בדרך
והתעלמת מהם הקם [תקים עמו] (שם שם ד). וקד יתגוז בהא עלי
מעני פן כקו' ויחזקהו במסמרים לא ימוט (ישעיה מ"א ז') אלדי
מענאה כ' לא ימיל אלי גיר דלך מן פואידהא. ואעלם אנהא אדא
דכל עליהא אלהא כרגת ען חיקתהא אלמוצועיה להא והו אן
תעיד מן בעד אלנפי אלי אלאתבאת נחו הלוא תענה. אבנר (ש"א כ"ד ו"ד)
אלמנאפי לקולה לא תענה ברעך (שמות כ' ט"ז) ונחו הלוא תקחו מוסר
(ירמיה ל"ה ו"ג) אלמבאין [לקולה] ולא תקחו כפר (במדבר ל"ה ל"א). וקד
תכתצר הדי אלהא וינבי אלמעני ען' האלהא כקו' כי עתה לא רבתה
מכה בפלשתים (ש"א ו"ד ל').

ל' תפיד אחד אמרוין אמא אלתמני' ואמא אלשרט ואלגזא. ואמא
מגיהא ללתמני' נחו לו ישמעאל יהיה לפניך (בראשית ו"ז ו"ח) ונחו
לו מתנו בארץ מצרים או במדבר הזה לו מתנו (במדבר ו"ד ב'). ואמא
אפאדתהא אלשרט ואלגזא פנחו לו הקשבת למצותי (ישעיה מ"ח ו"ח)
אלגזא ויהי כנהר שלומך (שם) ונחו¹ לו עמי שומע לי (תהלים פ"א
ו"ד) ומא בעדה אלי גיר דלך. ואעלם אן תכאלף אם פי אלשרט ואלגזא
מן חיה אן לו ימתנע שרטה וגזאהא כאלמתלין אלמדכורין והו אן
אלאצגא אמתנע פאמתנע אלגזא אלדי הו ויהי כנהר שלומך ואם תפיד
וקוע אלגזא לוקוע שרטה כקולה אם תלכי עמי והלכתי (שופטים ד' ח')
אלדי חצל אלגזא והו מדור ברק לחצול שרטה והו מדור דבורה אלי
גיר דלך.

ל' תפיד אלשרט ואלגזא איצא לכנהא פי דלך בכלאף לו לאנהא
תפיד ארתפאע אלגזא לוגוד שרטה כקולה לולי תורתך שעשועי
אז אבדתי בניי (תהלים קי"ט צ"ב) פארתפע הלאכה אלדי הו אלגזא
לחצול אלשרט והו תטהה³ פי אלשריעה.

כ' תכתלף פאידהא באכתלאף תפסורהא פאן פסרת אדא כאנת
ללשרט ואלגזא מהל כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבד (שמות
כ"א ב') כי תבנה בית חדש ועשית מעקה (דברים כ"ב ח') פהיה ומא גרי
מגראהא תכתץ באלאפעאל. ואן פסרת אן אלמשדדה אכתצת באלאסמא
ויציר להא אסם וכבר מהל לשון היות פאלאסם מקדם עלי אלכבר כקו'
כי אלהים שופט (תהלים נ' ו') פאלאסם אלהים ואלכבר שופט ומתלה כי
י' עליון נורא (שם מ"ז ג') ואמתאלהא. וקד יגוז תקדים אלכבר עלי

¹ Ms. אן.

² Ms. נחו.

³ ? Peut-être תנבהה.

אלאסם מהל' כי צדיק י"י (שם י"א ז') כי נאמן שמואל (ש"א ג' כ') תקדירה כי י"י צדיק [כי שמואל נאמן]. וקד יגוז כוז כברהא פעלא נחו כי י"י יתן חכמה (משלי ב' ו') כי אלהים הממם (דהי"ב ט"ו ו'). ואן פסרת לאן כאנת ללתעליל' מהל' כי הוא ראשית אונו (דברים כ"א י"ז) כי הוציא שם רע (שם כ"ב י"ט) ואמתאלהמא. וקד תגי כאנהא ללתעליל' מהל' רפאה נפשי כי חטאתי לך (תהלים מ"א ה') אלדי תפסירהא אשפי נפסי ואן כנה קד אכטית לך פכאנהא איצא תגרי מגרי אלעלה ואן כאן אלכטא ליס בעלה¹. ואן פסרת במעני אן אלמכפפה אלמכסורה תגי ללשרט ואלגזא כקו' כי תעלה בבל השמים וכי תבצר מרום עזה (ירמיה נ"ג) ותמאמה תגרי פי דלך מגרי אם יעלה לשמים שיאו (איוב כ' ו'). פמתי גאר במתאבה אן אלמכפפה אלמפתוחה תגי פי דרג אלכלאם כקו' אהבתו כי ישמע י"י את [קולי] (תהלים קט"ז א') ומתלה עד כי חדל לספר (בראשית מ"א מ"ט). וקד תפסר במעני בל תגי לנפי מא תקדם ולאחבאת מא תאכר כקולה לא אמות כי אחיה (תהלים קי"ח י"ז) כי לא אותך מאסר כי אותי מאסר (ש"א ח' ז'). וקד תפסר במעני למא נחו ויהי כי בא ירושלם (ש"ב י"ט כ"ו) ויהי כי החל האדם (בראשית ו"א). וקד תפסר במעני לא כקו' זה הדרך לכו בו כי תאמינו וכי תשמאלו (ישעיה ל' כ"א)². וקד תגי במעני מי כקו' לא אכזר כי יעירנו (איוב מ"א ב') ואן אלקריב פי תפסורה אן יקאל אליס חנק עלי נפסה מן יתירה. וקד תגי זאירה לא מעני לתבותהא כקו' כי אם תכבסי בנתר (ירמיה ב' כ"ב) אף ליס וליק כונהא ההנא במעני אלאסתתני מהל' כי אם אשר יצא ממערך (בראשית ט"ו ד') פאלאולי חלפתהא לתבקא אם חרף שרט ואלגזא נכתם עונך וכלך כי ההחת אלהים (שם נ' י"ט) כי האמנם (מ"א ח' כ"ז) אף אלמעני בחלפהא סאיג ובתבותהא מכתל' פלא מעני למגידהא בעד³ הא אלאסתפהאם. וקד תכתצר פי מואצע מענאהא אלתעליל' נחו שאר אביך הוא (ויקרא י"ח י"ב) שאר אמך הוא (!) (שם שם י"ג) את הנשיא נשיא הוא (יחזקאל מ"ד ג') פאן תקדיר אלכלאם כי שאר⁴ את הנשיא כי נשיא הוא אלי גיר דלך מן פואיד כי.

❧ הי איצא מן חרוף אלשרט ואלגזא ותפיד וקוע אלגזא לאגל' וקוע שרטה כקו' אם תאבו ושמעחם טוב (הארץ תאכלו) ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו כי פי י"י [דבר] (ישעיה א' י"ט כ') אם תלכי עמי והלכתי ואם לא תלכי עמי לא אלך (שופטים ד' ח'). וקד תפיד אלשרט ואלגזא עלי גיר מא תקדם באן תכוון במעני למא כקו' והיה אם כלה לאכול ותמאמה (עמוס ז' ב') אלדי מענאהא כאן למא פרג מן אכל עשב הארץ. וקד תפיד אלשרט ואלגזא עלי גיר מא

¹ Cf. mon ouvrage *Mose ibn Chiquitilla*, p. 130.

² Ali b. Souleïman explique ce verset de la même façon. Cf. *Ousoul*, 790, 34.

³ Probablement קבל.

⁴ Saadia ajoute aussi aux deux versets לאנהא נסיבה אביך (לאנהא נסיבה אמך).

תקדם בחיה תכון פסטר מהממא כקו' וללא אם עודני חי (ש"א כ' ו"ד)
 אלדי מענאה וליס מהממא אמא חי פקט אריר אן הפעל' מעי פעל'א
 בל פי חיאתי ופי ממאתי באן הפעלה מע אהל ביתי כקו' ולא תכרית [את]
 חסדך מעם ביתי (שם שם ט"ו)¹. ואדא הקרמהא כי כאנא גמיעא
 ללאצראב עמא תקלם ואלאחבאת למא יאתי מהל כי במפרדהא פי
 בעץ אלמואצע ודלך נחו לא יירשך זה כי אם אשר יעץ ממעוך
 (בראשית ט"ו ד') ונחו כי אם בתורת י"י חפצו (תהלים א' ב') ונחו
 לא יחפץ כסיל כתבונה כי אם בהתגלות לבו (משלי י"ח ב') ואשבאה דלך
 ממא לויס הו אלסתחנא פי אלתחקיק בל מנא דכרתה מן אלצראב
 לאן חקיקה אלסתחנא הו אכראג בעץ אלמדכור מן חכם אלגמליה
 וליס כי אם פי הדה אלמואצע כדלך. ואדא תבעהא לא כאנא
 גמיעא במעני אלם אלמשודד² ואפדא אלשרט ואלגזא פימא
 טריקה אלנפי בעד אלאחבאת נחו ואם לא תשמעו (בראשית ל"ד י"ז)
 ואם לא יתחטא (במדבר י"ט י"ב) ואם לא יעברו חלוצים (שם ל"ב ל')
 ואשבאה דלך פי אלפעל אלמסתקבל. ואדא דכלת עלי פעל' מאץ
 אחתאגת אלי זיאדה יסתקים בהא אלכלאם לאן אצלמהא אלדכול עלי
 אלמסתקבל ודלך נחו אם לא בכיתי (איוב ל' כ"ה) תזיר אהיה פתקול
 אלם אכך בכית וכלך אם לא שויתי (תהלים קל"א ב') אלם אכך
 סאויה אלי גיר דלך מן פוארד אם³.

א' הו מן חרוף אלעטף כקו' חמור או שור או שה (שמות כ"ב ט')
 כסף או כלים (שם שם ו') ואמתאל דלך. וקד תפיר פאידה ואו
 אלעטף כקו' או לאיל תעשה מנחה (במדבר ט"ו ו')⁴. וקד תגי במעני
 חתי אלתי תגי⁵ לגאיה אלממא אלמדכור כקו' או אז יכנע (ויקרא
 כ"ו מ"א) יעני אלך עמם בקרי והבאתי אותם בארץ אויביהם חתי וכצע
 קלובהם⁶ ויקרב מן הדה אלמעני או יחזק במעזי (ישעיה כ"ו ה')⁷. וקד
 תגי בעדהא אלסתפהאם פי אלאלק לאן אם משהורהא תגי בעד אלסתפהאם
 ואו אנמא תגי שאדא כקו' התקשור מעדנות כימה או מושכות כסיל
 [תפתח] (איוב ל"ח ל"א) הריש למטר אב או מי הוליד אגלי טל (שם
 שם כ"ח) פמגי אם בעד הך אלסתפהאם אזיד מן מגי או פי דלך.

¹ Voir Neubauer, *Notice sur la lexicographie hébr.*, p. 53.

² Ms. אלמשהא.

³ Cf. la traduction de ces versets par Saadia et Yéfét : אן לם אכך אבכי, אן לם אכך סויה.

⁴ Cf. la traduction de Saadia, *ad l.*, et la note de Derenbourg.

⁵ Ms. תגיה.

⁶ Ms. קולובהם.

⁷ On retrouve ce passage presque littéralement chez Ali b. Souleïman, *s. v.* (*Ou-soul*, 773, 1) : וקד תגי במעני חתי אלתי תפיר גאיה אלממא אלמדכור : או אז יכנע (ויקרא) חתי וכנע (ויכצע) קלובהם ויכוון מן הדה אלמעני או יחזק במעזי. D'après une communication de M. Neubauer, on n'en trouve rien dans le Lexique de David ben Abraham, utilisé par Ali b. Souleïman. Celui-ci paraît donc avoir emprunté cette explication à Aboul-Faradj.

Bibliothek der
 Deutschen
 Morgenländischen
 Gesellschaft

ואעלם אנהא קד תפיד אחד אלמריין מן גיר תעיון ולא יסוג גמעהמא כקו' ושתי תורים או שני בני יונה (ויקרא י"ד כ"ב) ותפיד אלחכם באחד אלמדוכורין אדא אנפרד מן צאחכה ואדא אנתמעא אלמדוכורין סאג גמע אלחכם כקו' זאת תורת הילדת לזכר או לנקבה (שם י"ב ז') אן ולדת זכר פקט לזמהא [לאגלה] אלחכם ואן¹ ולדת זכר ונקבה לזמהא לאגלהמא אלחכם ונחו אם עבד יגה השור או אמנה (שמורת כ"א ל"ב) אן נטח עבד וזן הלתיין ואן גמע פי אלנטח לעבד ואמנה תצאעף אלזון וצאר סחין כמא תצאעף אלקרבן לולאדתהא אלזכר ואלאנתי. ותפיד תסאור אלחכם פי אלמדוכור הצלת גמיע אלמעטופאת אם בעצהא ודלך נחו או גבן או דק או תבלול וג'. (ויקרא כ"א כ') אד בחצול אחד אלמעטופאת ילזם אלחכם פצלח ען גמיעהא אלי גיר דלך מן פואידהא.

מן הי ואלמים אלמפרדה אלגאריה מגראהא יפידאן אבתדא אלגאיה כקו' מן המדבר והלבנון² (דברים י"א כ"ד) מהמדבר והלבנון³ הזה ועד הנהר (יהושע א' ד') מן השמים השמיעך (דברים ד' ל"ו) משמים השמעת דין (תהלים ע"ו ט'). וקד תפיד אלבעיץ כקו' ותקח מפריו (בראשית ג' ו') ולקחת מן האיל החלב והאליה (שמות כ"ט כ"ב). וקד תסתעמל מגאזא במעני נח וטבל הכהן את אצבעו הימנית מן השמן (ויקרא י"ד ט"ז) לתגי מתל וטבל הכהן את אצבעו בדם (שם ד' ו') ויטבל בירדן (מ"ב ה' י"ד) וגיר דלך.

עד משהורדהא אפארה נהאיה אלממר אלמדוכור מן אלזמאן ואלמכאן וגירהמא כקו' עד יום השביעי (שמות י"ב ט"ו) עד שנת היובל יעבד עמך (ויקרא כ"ה מ') עד צידון רבה (ועד) משרפות מים ועד בקעת מצפה (יהושע י"א ח') מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק וג' (ש"א כ"ב י"ט). וקד יחוסע במגיהא לאבתדא אלממר כקו' עד ירכה עד פרהה (במדבר ח' ד') עד עמדו לפני העדה למשפט (שם ל"ה י"ב) עד מות הכהן הגדול (שם שם כ"ה) עד היום מוסד⁴ בירת י"י ועד כלותו (דהי"ב ח' ט"ז) אלדו מעני עד אלאולדה פי אלג' מואצע מן ואמארה דלך מגיהמא פי אלמוצע אלוואחד ללמעני אלמדוכור. וקד תגי במעני חתי והו מגאז פיהא ותכון כדלך עלי צרבין אחדהמא יכץ אלסם ותגי פיה ללתחקיר כקולה כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל (דברים ב' ד') לא נשאר עד אחד (שופטים ד' ט"ז) ואלצרב אלהאני יכץ אלפעל ויפיד גאיה נהאיה אלממר אלמדוכור כק' וישבו שם שלשת ימים עד שבו הרודפים (יהושע ב' כ"ב) עד ושקיף וירא (איכה ג' ל') עד יערה עלינו (ישעיה ל"ב ט"ו). וקד תכון פי בעץ אלמואצע אסמא נחו יאכל עד (בראשית מ"ט כ"ז) קומי לעד (צפניה ג' ח') עולמי עד

¹ Ms. אן.

² Ms. ועד הלבנון.

³ Ms. הגדול.

⁴ Ms. הוסד.

(ישעיה מ"ה ר"ז) בעדו¹ ובעד העם (ויקרא ט"ז כ"ד) בעד החלון (בראשית כ"ו ח) ואשבאה לך פלא מדכל לה פי אלכלאם פי אחרף².

ע הו תפוד אשתראך אלשי פי אלמעני וליס הליא אלאשתראך הו אלאשתראך אלדי תפידה ואו אלעטף לאנהא תפיד אשתראך אלשיון פי מעני מן גיר דלאלה עלי חצולהמא פיה מעא או תקדם אחרהמא עלי צאחבה פיהא ותקארב עהדהמא או מכאנהמא פיה ועם תפוד מע אלאשתראך פי אלשי חצולהמא פיה מעא מן גיר תקדום וליא תאכיר וליא הבאעד כקו' וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ורביץ (ישעיה י"א ר) אלי גיר לך ממא למ תפדה ואו אלעטף כקו' וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא (שמות א' ר). ואזא דכלת עליהא אלמים כאנת אסמא ליא כארמא ופסרתו מן ענד כקו' מעם י"י צבאות תפקד (ישעיה כ"ט ר) ומאת עדת בני ישראל (ויקרא ט"ז ה) תגרו מגראה³. ואעלם אנהא לא תפארק אלכואדם מן רגה והו אן אליא אחצל יוד אלצמיר בכאדם לא יכרג אלכאדם ען מוצועה כקו' עלי אלי אתי' ואשבאה לך ועם קד הגו כולך עמי עמו עמך פאזא אחצל אלאל בוד אלצמיר ליא תכרג ען צמיר אלמתכלם בהה פלא תקול לא עמדו ולא עמדך.

ג קד חצל פיהא תפארף יפאד בה וקוע אמר בעד אמר ימאתלה או יגרי מגראה כקו' ויבאו בני האלהים להתיצב על י"י ויבא גם השטן בתוכם (איוב א' ר) ויבא גם הנצב (שופטים ג' כ"ב) ואשבאה לך. וקד תגו פי אלשאד לאצאפה פעל אלי פעל ליא ישאכדה מתל שם ישבנו גם בכינו (תהלים קל"ז א') גם ר"י העביר חטאתך ליא תמות (ש"ב ר"ב י"ג). ותגו פי אלאקט' איצא לאצאפה פעל טאהר אלי פעל מצמר נחו ויעשו גם המה בערמה (יהושע ט' ד) אלדי למ יתקדם דכר ערמה ליא פי אלמעני וליא פי אלנטק ומתלה וגם⁴ הוא חכם (ישעיה ל"א ב').

ד אזא כאנת חרפא אפאדת⁵ פאידה גם פי בעץ אלמואצע כקו' ואף לאמתך תעשה כן (דברים ט"ו ר"ז) אף מן קמי (תהלים י"ח מ"ט). וקד תפיד מא יסמא מן אלכלאם אלאחרי ואלאגדר נחו הן בעודני חי עמכם היום אלי ואף כי אחרי מותי (דברים ל"א כ"ז) אלדי יפטר מע אלווא אלאכבה עליה פכיה ומתלה הנה אנחנו פה ביהודה יראים ואף כי נלך קעלה (ש"א כ"ג ג')⁷. וקד תפיד הליא אלמעני מן גיר ואו

¹ Ms. בעדי.

² A signaler ici que notre auteur considère בעד comme un nom ainsi que מעם (art. עס), parce que ces deux mots sont précédés de ב et de מ. Dans le chapitre suivant, il appelle ces mots « des noms défectueux », אסם נאקץ.

³ Ms. מגריהא.

⁴ Ms. אתי.

⁵ Ms. גם.

⁶ Ms. אפאדה.

⁷ Yelét traduit de même Hab., 11, 5 : וכתף אן אלכמר גדאר ; et fait cette re

ירכב עליהא נחו הן צדיק בארץ ישלם אף כי רשע וחוטא (משלי י"א
 ל"א) הנהי בהיותו תמים לא יעשה למלאכה אף כי אש אכלתהו (חזקאל
 ט"ו ד'). וקד תגרי מבתדא² ותפסר חקא נחו אף כי אמר אלהים
 (בראשית ג' א') האף תספה (שם י"ח כ"ג).

אך תפיד אלאסתהני ואלתאכיד פי תכצוץ אלשי מן סואה כקו' אך
 אשר יאכל לכל נפש (שמות י"ב ט"ז) אך מעין ובור מקודה [מים]
 (ויקרא י"א ל"ו) אך בכור אשר³ (שם כ"ז כ"ו) ואשבאה דלך.

בך תגרו מגרו אך כקו' לא נותר ענקים בארץ (בני ישראל רק
 בעזה (יהושע י"א כ"ב) רק חזק לבלתי אכל הדם (דברים י"ב כ"ג).

בן קד תתרגם כילא ולכילא ופאידתהא כשף גרץ אלקאיל במא
 יתקדמהא כי אמר אלהים פן ינחם העם (שמות י"ג י"ז) פן יאמרו
 הארץ (דברים ט' כ"ח) פן יאמרו לי (שופטים ט' נ"ד) פלמא כאן מן
 כטאב אללה כאן גזמא ומן כטאב סואה תחרז מן מצרדה. וקד תגרי
 שאדא במעני לא כקו' ארח חיים פן תפלו (משלי ה' ו').

פהדא טרפא ממא ידכר מן פואיד אחרוף אלמסמאה כואדם
 כלממא וגיזא או כאן אלגרץ צד' אלחטויל⁴. ואעלם אן קד בקי
 אלאלפאט אכר תשתבה באלחרוף פפיהא מא יעלם⁵ אנה אסם נאקץ
 ופיהא מא לם יעלם חאלה ויגוז כונה אסמא ויגוז כאדמא.

אלכלאם עלי אלאלפאט אלמשתבהה באלחרוף

והי אשר ומי ומה וכמה ומתי ואין ואן ואנה ואי ואיה ואיפוא ופה
 וכה וכן ואמנה ואמנם וכל ואיכה ואכואתהא ואולי ומדוע ואז ואזי
 והן והנה ויען ולמען⁶.

אעלם אן מא דכל' עליה עלאמאת אלאסם מן הדה אלאלפאט
 אלמדכורה או בעצהא כאן אסמא נחו אשר ומי ומה וכל אלדו דכל
 עליהם חרוף בבלם⁷ ונחו מתי וכמה אלדו דכל' עליהם עד [עד] מתי
 יהיה מהלכך (נחמיה ב' ו') עד כמה פעמים (מ"א כ"ב ט"ז) וכולך אן

עברת ואף כוף מן טריק אלאחרי ms. : marque dans son commentaire. I Sam., xxi, 6) אף כי אש
 ואלאגדר מתכל' ואף כי היום יקדש בכלי (Ez., xv, 5). אכלתהו

¹ Ms. הן.

² Ms. מבתדאה.

³ Ms. שור.

⁴ Ces mots appartiennent sans doute à l'auteur de l'abrégé.

⁵ Ms. יועלם.

⁶ M. Bacher a déjà publié la suscription de ce chap. du *Mouschtamil* (*Monatsschr.*, XL, 118, note 6). Les particules énumérées ne se suivent pas dans le même ordre dans les deux listes, et notre abrégé n'a pas les trois particules : אולם, אורי, et נא.

⁷ Ms. בבל.

ואנה כקו' עד אן תמלל אלה (איוב ח' ב') עד אנה י"י (חבקוק א' ב').
 פמא דכל עליה בעץ עלאמאח אלאסס חכס עליה באנה אסס נאקץ
 לעדם אלפאידה במגודה ואפתקאדה אלו סואה לאן לוס תס קסס
 ראבע גיר אלג' אקסאס פאדא לם יגז אן תכון הדה אלאלפאט אפעאל
 לכונהא גיר מכתצה בזמאן וגיר מהצרפה פמא בקי כוי אלקסמיון
 אמא אסמא ואמא כואדם פמא לם יתבת לה עלאמה אלאסס קרב כונה
 כאדמא.

אִשֶׁר מן אלאסמא אלנואקץ ולהא רתבתי מדה ומי פי אלוקוע עלי
 אלעקלא וגיריהם כקו' והאנשים אשר היו עמי (דניאל י' ז')
 כצאן אשר אין להם רועה (מ"א כ"ב י"ז) והי פי וקועהא עלי אלגמע
 ואלתפריד ואלתכיר ואלתאניה סוא פאדא אהצלה במדכר פסרת אלדי
 ואדא אתצלת במונה פסרת אלתי כמא יחסן פי אלערברי. ולא תגי אשר
 אלא נעתא ללמערפה באלהא אד לא פרק בין קולה האיש העשה זאת
 (ש"ב י"ב ה') ובין והארש אשר יעשה בזדון (דברים י"ז י"ב). פאדא
 אגתמעא פי מענות ואחד אעני הא אלתערופ ואשר כאנה אחדתהמא הי
 אלמפידה ואלאכרה¹ הי אלזואדה כק' אשר העמדים לפניו (מ"א י"ב
 ח'). פאדא ראיתהא דאלכה עלי אלנכרה מתל ואיש אשר ישכב (ויקרא
 כ' י"א) ואשה אשר תקרב (שם שם ט"ז) פהא אלתערופ מחדופה ען איש
 ראשה אד אלצעל פי אשר מא דכרתה.

מִי הי אסס נאקץ תפיד אלשרט ואלגזא כק' מי אשר חטא לי אמחנו
 (שמות ל"ב ל"ג) מי אשר לא עלה² בקהל מכל שבטי ישראל [...].
 יומת (שופטים כ"א ד'). ותפיד אלאסתפהאם כקו' מי יעלה לנו אל
 הכנעני (שם א' א') מי עשה זאת (שם ט"ו ר'). ותפיד אלתעגב מי עלת
 שמים וירד מי אסף רוח וג' (משלי ל' ד').

מָה הי ארצא מן אלאסמא אלנואקץ ופאידתהא עכס פאידה מי לאן
 מי תכתץ באלעקלא ומה לא תכתץ באלעקלא ולת יחסן ארצא
 גואבהא עאקלא פלדלך כאן גואב יוכף ללסאיל לה מה תבקש (בראשית
 ל"ז ט"ו) בקו' את אחי אנכי מבקש (שם שם ט"ז) גיר מטאבק לה לאן
 אלסאיל יטן אנה יטלב בהימה פיקרב אנה קאל לה ליס אנה טאלב
 טלא³ בל אכותי אנה טאלב. ותפיד אלאסתפהאם כקו' מדה תאמר
 נפשך (ש"א כ' ד'). ותכון אנכאר כקו' מדה תזלי מאד (ירמיה ב' ל"ו)
 וללתעגב כקו' מדה יפיר ומדה נעמת (שה"ש ז' ז') מדה טובו אהליך
 (במדבר כ"ד ה') מדה יקר חסדך (תהלים ל"ו ח'). וקד תגי תערופה למן
 טלב אמר מא אן מא לך חאגה אלי דלך בחירת אנני אגיבך אלי חאגתך
 מן דון צראכך ודלך נחו מדה תצעק אלי (שמות י"ד ט"ו) מן חירת אן
 אלצראך אלי אללה חסן פלא ינכר עליה תעאלי ען דלך מא⁴ הו חסנא
 עקלא ושרעא. וקד תגי ללגם ואסתעטאם אלאמר כקו' מדה זאת עשינו
 כי [שלחנו] (שם שם ה') אלי גיר דלך מן פואידהא.

¹ Ms. ואלאכרהא.

² Ms. עליה.

³ Ms. טאלה.

⁴ Ms. מדה.

כָּמָה יקרב כונהא אסמא למא מצא ומצוועה ללמסלה ען אלעד
עלי טריק אלאיגאז פיסתגני בהא ען אלתטויל כקו' כמה ימי
עבדך (תהלים ק"ט פ"ד) כמה לי עונות וחטאות (איוב י"ג כ"ג) ולא יכתלף
מענאהא כאנת מקמוצה או מפתוה.

מָתִי אלקריב אנה אסם וצע ללמסלה ען אלזמאן אלמאציה ומסתקבלה
ומשהור דכולהא עלי אלמסתקבל כקו' מתי אקום (שם ז' ד')
מתי ימות (תהלים מ"א ר') מתי אבוא (שם מ"ב ג') עד מתי עצל תשכב
(משלי ר' ט') עד מתי תחמקון (רמיה ל"א כ"א) אלי גיר דלך
ודכולהא עלי אלמאציר [הו] שאדא נחו עד מתי מאנת לענות (שמורת י'
ג'). וקד הגי ללשרט ואלגזא כקו' מתי אקירץ אוסקף אבקשנו עוד (משלי
כ"ג ל"ה).

אֵינְךָ די תגי מתל אלמאסמא אלתו די עלי וזנהא מן דואת אליא עלי
תלתה וגוה פי אלקטע ואלוצל ואלדי יסמורה עומד כקו' אין
כמורה (ש"א י' כ"ד) מתל עין הארץ (שמורת י' ד') והגי מתל ואבוא
היום אל העין (בראשית כ"ד מ"ב) כקו' פי מתלה היט י"י בקרבנו אם
אין (שמורת י"ז ז') אם אין אתה שמע לי (איוב ל"ג ל"ג) מתל עין תחת
עין (ויקרא כ"ד כ') ולא יכתלף תפסירהא או הו עלי אלג' וגוה ליס.
ואזא דכל עליהא בעין אלהא אהר פיהא ובעצהא לא יותר
והמא אלהא ואללמאדי כקו האין בכנות אחיד (שופטים י"ד ג')
האין פה נביא ל"י [עוד] (מ"א כ"ב ז') אלדי תפסירהא קבל דכול
אלהא ובעדה ליס וכדלך אללמאד' כקו' לאין נכון לו (נחמיה ח' י')
*ופיה אסם נאקץ מחדוף ותקדירה בתבורת למי אין נכון לו¹ ואלמורת
פיהא אלבא ואלמאס' כקו' באין חזון (משלי כ"ט י"ח) אלדי יפטר
בעדם מתל באפס עצים (שם כ"ז כ') ותקול פי אלמאם הן אתם מאין
(ישעיה מ"א כ"ד) תגרי הלא אלמאם פי מענהא מגרי אלבא בעדם.
ותגי אלמאס' עליהא עלי וגוה גיר אלאול כקו' מאין לי בשר (במדבר
י"א י"ג) תפסירה מן אין לי פיכון קד גאת² ההנא מקאם איה ואי ומתלה
ומאין⁴ יבואו אלך (מ"ב כ' י"ד) אלי גיר דלך.

אֵן וְאֵנָה יפידאן אלסואל ען אלמכאן כקו' אן הלכתם (ש"א י' י"ד)
אנה הלכו (יהושע ב' ד') אנה אלך (תהלים קל"ט ז')
אלי גיר דלך וקד תתגיר הדיה אלפארדה מנהמא ויצירה במתאבה
מתי אדא דכל עליהמא עד כקו' עד אן אן תמלל אלה (איוב ח' ב')
עד אנה י"י תשכחני (תהלים י"ג ב') ואדא שדדת כאנת בטלבה כקו' אנה
י"י הושיעה נא (שם קי"ח כ"ה).

¹ Sic.

² Glose marginale.

³ Ms. גת.

⁴ Ms. מאין.

אִי וְאִיה ופיראן אלסואל¹ ען אלמכאן נחו אי זה הדרך (מ"א)
 ר"ג ר"ב) איה אחימעץ (ש"ב י"ז כ') ואיה בן אדוניך
 (שם ט"ז ג').

אִיפּוּה קד הגי איצא במעני אן² פי אלמסלה ען אלמכאן כקו' איפה³
 הם רעים (בראשית ל"ז ט"ז) איפה שמואל ודוד (ש"א י"ט כ"ב).
 וקד הגי ללסואל ען אלחליה ואלצורה⁴ כקו' איפה האנשים אשר
 הרגתם (שופטים ח' י"ח) גא אלגואב כמוך כמוהם אחד כתאר בני
 המלך (שם) וכולך אי ידכר פעל אלמסואל ענה מעהא תארה ותארה
 יתוף כקו' פי אלמחורף אי הבל אחיך (בראשית ד' ט') ופי מ"א ל"א
 יתוף אי זה הדרך עבר (דהי"ב י"ח כ"ג). ואיה ל"א יגו מעהא
 אלפעל ואן ואנה לא יסל בהמא אלא באלפעל והו מן אקסאם אלפעל
 אלמאצי כק' אן הלכתם (ש"א י' י"ד) אנה הלך דודך (שה"ש י' י"ד)
 ואיפה קד תכון ללפעל אלמאצי כקו' איפה היית (איוב ל"ח ד') איפה
 לקטת היום (רות ב' י"ט).

פּוּה הו במעני הנה פי תפסירה ההנא כקו' עד פה תבוא (איוב
 ל"ח י"א) [נחו] עד הנה עזרנו י"י (ש"א ז' י"ב).

כּוּה תפיד תמתיל קול בקול ופעל בפעל כקו' כה דבר יואב וכה ענני
 (מ"א ב' ל') כה עשה דוד וכה משפטו (ש"א כ"ז י"א). וקד
 תפיד בעץ אלגהאח אלסתה כקו' כדרך יום כה וכדרך יום כה (במדבר
 י"א ל"א). ותפיד אלזמאן כקו' והנה לא שמעת עד כה (שמות ז'
 ט"ז) ויהי עד כה ועד כה (מ"א י"ח מ"ה).

כּוּן תפיד איצא אלחשביה פי אלפעאל נחו כאשר עשה לי כן אעשה
 [לו] (משלי כ"ד כ"ט) כאשר עשו לי כן עשיתי להם (שופטים ט"ו
 י"א). ואן כאנת קד גרת מגרי כאף אלחמתיל מן וגה פליס כאף כן
 מתלה לאן הוא מע אלנון⁵ אצל אלכלמה. וקד תפסר מסתוי כקו' כן
 בנות צלפחד דברת (במדבר כ"ז ז') כן מטטה בני יוסף (שם ל"ו ד').
 ואזא דכל עליהא אלאלף פסרת חקא כקו' אכן [אתה] אל מסתתת
 (ישעיה מ"ה ט"ו).

אָמְנָה וְאָמְנָם המא במתאבה ואחדה ופאידתהמא תוכיד
 צחה אלממר אלמדכור כפאידה אכן פי ה"א
 אלמעני כקו' אף אמנם אל לא ירשיע (איוב ל"ד י"ב) מתל אכן אתה
 אל מסתתת (ישעיה מ"ה ט"ו). ותפסיר אלכל חקא ולא יריד אלחק
 אלדי הו אלממת אלדי הו אלצדק ונקץ אלכדב לאן אמרת הי עבארה
 תכצרה אעני אלצדק נקץ אלכדב כקו' ואמרת לא ידברו למדו לשונם

¹ Glose : איצא פאידה אין [אן 1.] פי אלמסלה.

² Ms. אין.

³ Ms. איפּוּה.

⁴ Ms. ואלצורה.

⁵ Ms. אלמן.

דבר שקר (ירמיה ט' ד') וקד יסתעמל פי אלחקאיק מן אלאמור נחו
אלהי אמת (דהר"ב ט"ו ג') ארת אמת (יהושע ב' י"ב)¹ פלא יחסן
איראד אמת מוצע אמנה ואמנם אד לא פרק בון אמנם² ואמנה כקר'
אם³ אמנם עלי תגדילן (איוב י"ט ה') וגם אמנה אחותי (בראשית כ' י"ב)
פצאר אלהי פיהה במחאבה אלמאם⁴.

כל לא שבהה פי כונהה אסמיה לדכול חרוף אלסם עליהה והיא
אלתעריף והי תפיד אלתוכיד והו אן תוכד לפט אלעמום ותוכד
לפט אלגמע כקר' כי כל אשר יעשה מכל התועבות (וקרא י"ח כ"ט)
כל הגוים נקבצו (ושערה מ"ג ט') כל העמים (דברים ז' ט"ז). וקד תדכל
עלי אלסם אלמערה באלהה פתפיד פיה אלסחגראק ואלשמול נחו כל
העושה מלאכה ביום השבת (שמות ל"א ט"ו) כל הנוגע (שם י"ט י"ב)
ואמתאל דלך. ואמיה תוכיד אלגמע כקר' כל איש רע ובליעל (ש"א
ל' כ"ב) וכל אשר חכמת לב (שמות ל"ה כ"ה) פלא פרק פי
אלמעני בין מא יגי בהה אלתעריף ובין מא יגי נכרה יצלח
לואחד ותדכל כל עליה פי אפאדה אלעמום כקר' וכל הנשים אשר
נשא לבן (שם שם כ"ו). וקד תגי במעני עד כקר' ויהי [גבולם ממחנים]
כל הבשן (יהושע י"ג ל') לאן חרף אבתדה אלגאדה ידל עלי חרף
נהאיתהה וחרף אלסחגרא אלמים עלי אלמחנים והו ק...איתהה עד אלדי
גא עוצה כל.

איכה ואנואתהה ארבעה והי איכה ואיככה ואיך והיך
ומענאהה יתפק פי אלסואל בהה ען כפיאת
אלאמור כקר' איכה יענדו הגוים האלה (דברים י"ב ל') איכה אוכל
להורישם (שם ז' י"ז) והיך⁵ יוכל (דניאל י' י"ז) היך⁶ אביה אלי
(דהר"א י"ג י"ב) וקד תכון אלהה פי היך מקאם אלאלף וקד יגוז
אן יכונא לפטחון וצעא' להדיה אלמעני. וקד תפיד אלסחגראם
לדלך אלאמר כקר' איכה נהיתה הרעה הזאת (שופטים כ' ג'). וקד
תפיד אלתקריע ואלתעגוז כקולה איכה תאמרו חכמים אנחנו (ירמיה
ח' ח'). וקד תפיד מא מענאה אלסחגרא ואלאגדר כקר' כי את רגלים
רצתה וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים (שם י"ב ה').

אולי תפיד תקריב אלאמר ותרגי וקועה ותנבי ען כון אלמתכלם
בהה מרידא למא יזכרה דון מא יכרהה כקר' אולי י"ד אותי
(יהושע י"ד י"ב) וקד תגי גזם כקר' אולי יחנן י"י (עמוס ה' ט"ו) אלדי
יקרב אן יפסר פאן יחנן. וקד תגי קריב מן לולי פי אלשרט ואלגוזא
כקר' אולי נסתה מפני וגזאודה כי עתה ג אותכה [הרגתי ואותה]
החיתי (במדבר כ"ב ל"ג).

¹ Selon toute probabilité, il y a ici quelque chose d'omis.

² Ms. אמנה.

³ Ms. אף.

⁴ Sic.

⁵ Ms. ואיך.

⁶ Ms. ויהיך.

⁷ Ms. וצעו.

מדוע תרגמתה אלאל... אלערבי מ'א בא' ותפיד ען אלסואל ען אלאמור כק' מדוע לא בא בן ישי (ש"א כ' כ"ז) מדוע אדום ללבושך (ישעיה ס"ג ב') מדוע באתי ואין איש (שם נ' ב'). וקד תפיד אלנכאר כק' מדוע עשיתן הדבר הזה (שמות ג' ר"ח). ולא תדכל אלא עלי אלפעל אלמאצי דון אלמסתקבל.

אז ואני תרגמתהמא חנינד והמא מן אכאמי אלזמאן ובעץ עלאמאת אלמסמא תדכל עליהא כק' מאז הפקיד (בראשית ל"ט ה') ואליוד פי אזי ללהפלים מהל' ושרי בושכר (שופטים ה' ט"ו). והיה אללפטיה תפיד תוקית חאדה בחאדה גורה כק' ויהי כשמעך את קול הצעדה בראש הבכאים אז תחרץ (ש"ב ה' כ"ד) פסמאעה צות אלכטוה' הו וקת לקטעה פי אעראה. וקד הגי באלעכס מן דלך שאדא כק' אז תקרא וי"ענה (ישעיה נ"ח ט') אז ישובו אויבי אחר ביום אקרא (תהלים נ"ו ר').

הן והנה המא במהאבה ואחדה ואלהא פי אכר הנה ללהפלים מהל' אל ואלה ותרגמתהמא הוזה ומענאה תקריב אלשי חתי כונה: חאצר כק' הנה עורך מדברת שם (מ"א א' ר"ד) והנה רחל בהו באה עם הצאן (בראשית כ"ט ו'). פאלא ראותה קד וקע עלי מא יבעד וקועה נחו הנה עבדי יאכלו (ישעיה ס"ה ר"ג) הנה עבדי ישחו (שם) פאנמא ה[ו] סביל' אלחקריב ללאמר אלמלכור מן והם אלסאמע וגעלה מן חכס אלמשאחד מהל' קולה עמא קד בעד אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר (חבקוק ב' ג'). וקד יתצל בהא צמיר אלגאויב כק' הנו בודך (איוב ב' ו') והנו נצב על עלותו (במדבר כ"ג ר"ז) ויתצל בהא אלמלאטב כק' הנך שוכב (דברים ל"א ט"ז) ויגי פיהא צמיר אלמתכלם הנני יעשה לי (ש"ב ט"ו כ"ו) וג' פיהא צמיר אלמתכלמין הננו אתנו לך (ירמיה ג' כ"ב). וקד הגי במעני נעם כק' הן לו יהי כדברך (בראשית ל' ל"ד).

יען הי לפטיה וצעת לאפאדה אלמגאזאה מהל' עקב גיר אן עקב תסתעמל פי אלועד ואלועיד כק' והיה עקב תשמעון (דברים ז' ר"ב) עקב כי בזיתני (ש"ב ר"ב ר') ויען פי אלועיד תסתעמל פקט כק' יען אשר שלחת (מ"ב א' ט"ז) יען אשר לא זכרת (יחזקאל ט"ז מ"ג). וקד תדכל אלבא עליהא מן גיר אפאדה מעני כק' יען וביען (ויקרא כ"ו מ"ג). וקד הגי במעני למען אלכאשפה ען אלגרץ כק' יען אשר לא יראה לעין הוא את הארץ (יחזקאל ר"ב ר').

¹ מ'א בא'אלכס לאטבתכם פלם; Isafe, I, 2: מ'א בא'אלכס צנעתן הוה אללאמר מ'א בא'אלכס (יכן אנסאן מ'א דויע אללברע אלל'הב'עו' מ'א בא'אלכס) répond exactement à l'hébreu מ'א דעה = מ'א דעה, et c'est ainsi qu'il faut comprendre la citation qu'Ibn Balaam a faite de notre auteur (ארתורה הענינים), s. v., dans Munk, *Notice sur Aboul-Walid*, p. 43).

² Ms. כאנה.

למען הי לפטתה הסתעמל במיעני לאם אלגרץ כקו' לעשות את
 כל המעשים האלה (במדבר ט"ז כ"ח) למען עשות (ירמיה
 ז' י') לטהר אתכם (ויקרא ט"ז ל') למען נהר את הארץ (יחזקאל
 ל"ט י"ב).

ואעלם אנני אכתצרת ען זכר עלאמאת אלכסם פי אול הדא
 אלמכתצר ולמא זכרת פי הדה אלאלפאט אנהא תמיוז בעלאמאת
 אלכסם ראית אן אדכר גמיע עלאמאתה¹ באוגוז מן גור איתראץ
 ואנפצאל². קד זכרת אנפא³ אלגמיע [ודכול] חרוף בכלם⁴ בה. ומן
 עלאמתה איצא חסן אלכבאר כקו' אברם ישב בארץ כנען (בראשית
 י"ג י"ב) והמלך יושב בית⁵ החורף (ירמיה ל"ד כ"ב). ומן עלאמתה
 איצא חסן אלוצף כקו' איש יפה (ש"ב י"ד כ"ה) איש רע (ש"א ל' כ"ב)
 אשה יפה (שם י"א כ"ב) ואמתהאל דלך. ומן עלאמתה חסן אצאפה כקו'
 בית המלך (ש"ב י"א ב') יד העדים (דברים י"ז ז') ואמתהאל דלך. ומן
 עלאמתה איצא חסן אלכסתהני מנה ובה כקו' ולא נשאר לו בן כי אם
 יהואחו קטון בניו (דהי"ב כ"א י"ז) לא נשאר זולת דלת עם הארץ
 מ"ב כ"ד י"ד) ואמתהאל דלך. ומן עלאמתה איצא חסן אלתוכיד כקו'
 כל איש אשר ימרה את פיך (יהושע א' י"ח) והנה מנורת זהב כלה
 (זכריה ד' ב') הגוי כלו (מלאכי ג' ט') ואמתהאל דלך. ומן עלאמתה דכול
 אלכואדם עליה כקו' מן השמים השמיעך (דברים ד' ל"ו) רוכב על כוס
 אדום (זכריה א' ח'). ומן עלאמתה איצא חסן דכול לפט אלכסתהאם
 עליה והי איה כקו' איה אחימעץ (ש"ב י"ז כ') ואיה בן אדוניך (שם
 ט"ז ג') ואמתהאל דלך. ואן כרג ען הדא שואל פאנהא התאול לת ולו
 למ התאול לכאן לשדודהא לא יחפל בהא :

IV

Outre le *Mouschtamil*, la bibliothèque de Saint-Pétersbourg, d'après une communication de M. Harkavy⁶, contient encore deux autres ouvrages d'Aboul-Faradj, l'un, de caractère philologique et intitulé *כהאב אלכאפי*, sur lequel M. Harkavy ne donne malheureusement aucun détail, et l'autre est une « explication des mots » de la Bible, *שרח אלאלפאט*, où tous les mots difficiles et parfois des passages entiers sont expliqués. On cite aussi de notre auteur

¹ Ms. עלאמתה.

² On voit que la vraie place de ce passage est au commencement de l'abrégé, et nous y voyons aussi que les traits caractéristiques du nom ont été exposés dans la première partie du *Mouschtamil*.

³ Ms. אינפא.

⁴ Ms. וחרוף למך.

⁵ Ms. בבית.

⁶ Dans *Zeitschr. für alttest. Wissensch.*, l. c.

un commentaire du Pentateuque qui paraît être distinct du שרר אלאלפאט. Je veux réunir ici quelques citations de ce commentaire.

1° Le ms. or. 2499 du British Museum renferme une feuille (15a) sur laquelle on n'a écrit que d'un côté et qui contient un fragment d'un commentaire sur le Deuté., iv, 32, ainsi conçu :

... מנדך ען אהל אלאאטם אלאולה. פֿטרת שָׁעַל מצדרר לאמתנאע
 דכול כי עלי אלאמר החקיקא אף אלהחקיק פי דכולהא עלי אלאפעאל
 הו מנא כאן מנהא מסתקבלא ומאציא לא אמרא לאנהא אן תרגמה
 אלי אלערבי במעני אן אלמשדרה כאן [בעדה] אסב וכבר מהל כי
 אלהים שופט ואן תרגמה במעני אן אלמכפפה כאן אשתהר דכולהא
 עלי אלפעל ללשרט ואלגזא מהל כי תקנה וג' כי תבנה בירת חדש וג'
 וצלה איצא אן תדכל עלי אלמאצי ללחוכיד מהל כי עשה שלמה כיוור
 נחשת (וצלחת Ms.) לגיר הדין אלצרבין מן פואידהא אלמשרוחה פי
 באבהא מן כהאבר אלמשתמל ואלכאפי. פאמא דכולהא עלי
 אלאמר פהו אלשאד אלדי ינבגי תאוילה לעדם אסתחסאנה מהל כי שאל
 נא לדור רישון כי זכור אני ואתה ומא יגרי מגראהמא ממא יכון טאהרה
 אמרא לואחד פוגעל מצדרר לאן כל אמר במהלה מצדרר. פאמא מנא
 יגי מנהא עלי אלאמר לגמע מהל כי עברו איי כי לכו נא פאנה לא
 ימכן אן יהאול פיהמא מהל מנא האול פי כי שאל נא לימים
 ראשונים לאגל צמיר אלגמע והו אלווא אלמהצל באלאמר אלמאנע
 מן געלה מצדרר פאלאולי געל פי דלך תוכידא לא מעני להא בכונהא
 כולך פי כי התחת אלהים ובעדה אתה הראת לדעת וג'.

« ... des gens des temps précédents¹. J'ai regardé ici שָׁעַל comme un infinitif, parce que d'habitude l'impératif ne peut pas être précédé de כי. Quand cette particule est placée devant un verbe, ce verbe est au parfait ou à l'imparfait, mais pas à l'impératif. כי a-t-il le sens de « certes », il est suivi d'un nom et d'un attribut, par ex., Ps., l, 6. Lorsqu'il signifie « si », dans le cas où il précède un verbe, il indique une condition, par exemple dans Exode, xxi, 2, et Deut., xxii, 8. כי peut aussi être placé devant un parfait et sert alors à donner plus de force à la phrase, par ex., II Chron., vi, 13. Mais כי a encore d'autres significations qui sont indiquées dans les chapitres de mes deux ouvrages, le *Mouschtamil* et le *Káfi*, touchant cette matière. Quand כי précède un impératif, c'est un cas exceptionnel, et il faut essayer de

¹ Notre auteur applique à ce verset le principe de l'ellipse et l'explique comme s'il y avait נא לאנשי ימים ראשונים כי שאל נא. On sait qu'Aboul-Walid et, après lui, d'autres exégètes ont fait souvent usage de ce principe. Cf. Bacher, *Aus der Schrifterklärung des Abulwalid*, p. 1-11, et mon ouvrage *Mose ibn Chiquitilla*, p. 34.

l'expliquer d'une autre façon, parce que cela n'est pas correct, comme, par exemple, dans Job, VIII, 8; II Rois, IX, 25, etc. Si le verbe est à l'impératif singulier, il faut le considérer comme un infinitif, car, par leur forme, ces deux modes se ressemblent. Mais s'il est à l'impératif pluriel, comme dans Jérémie, II, 10, et VII, 12, on ne peut plus l'expliquer comme dans notre verset, car le ך attaché à l'impératif pour indiquer le pluriel empêche qu'on ne prenne ce verbe pour un infinitif. Dans ce cas, il convient de considérer la particule כִּי comme servant à renforcer le sens et n'ayant aucune signification particulière, comme dans Genèse, I, 19. Vient ensuite le verset 35 : « On t'a montré à reconnaître, etc. ».

Je suppose que ce fragment appartient au commentaire d'Aboul-Faradj. Outre qu'on y trouve mentionnés les deux principaux ouvrages de ce grammairien, les idées exposées ici sur la particule כִּי concordent parfaitement avec ce qui en est dit dans la monographie que nous avons publiée plus haut. Les exemples rapportés de deux passages sont également les mêmes. Peut-être aussi ce fragment provient-il du שררה אלפאצל.

2° Le ms. or. 2563 du Br. Museum contient un commentaire d'Ali b. Souleïman¹ en langue arabe, écrit en caractères arabes. On lit au f° 59 a (d'après une communication du Rév. G. Margoliouth) : ספר ראזה הדברים ממא גמעה עלו בן סלימאן מן (ה) הפסוק אפרג הרון בן אלפרג לתפסור אלשיך אבי יעקוב בן נוח רצו אללה ען גמיעהם. Si ce *Talhiç* désignait le commentaire du Pentateuque, il en résulterait ce fait important que ce commentaire n'était qu'un extrait du commentaire d'Abou Yakoub Yousouf ben Nüh. La bibliothèque de Saint-Pétersbourg possède un abrégé du commentaire de Yousouf b. Nüh², et il est probable que c'est là l'ouvrage d'Aboul-Faradj. Celui-ci mentionne Abou Yakoub b. Nüh dans le deuxième chapitre de la 3e partie du *Mouschtamil*³.

¹ On sait qu'Ali mentionne également notre auteur dans son Lexique et l'y appelle également אלפאצל אלשיך. Voir Bacher, p. 235, note 7.

² C'est Lévi b. Yéfét. Le Lexique d'Ali était un abrégé de celui de Lévi. Voir Pinsker, p. 176.

³ Voir Harkavy, *Zeitschr. für alttest. Wissenschaft*, l. c.

⁴ Voir l'étude de M. Bacher, p. 251, note 2. M. Bacher veut identifier ce Caracté avec Abou Yakoub Yousouf ibn Bakhtawi et croit que les citations rapportées par Pinsker (*Likhoutè Kadmoniot*, 73-74) sont empruntées au ספר המצורה de cet Abou Yakoub. Mais l'existence de cet ouvrage n'est attestée que par la *Moukaddima* de Salomon b. Yerouham (Pinsker, p. 62), qui ne mérite pas toujours créance (voir surtout Schorr, dans *החלוץ*, VI, 63). De plus, Ibn Bakhtawi est surtout connu comme grammairien. Les citations de Pinsker proviennent donc très probablement du commentaire de Yousouf b. Nüh, qui ne semble pas être identique avec Ibn Bakhtawi Cf. mes *Kararte Miscellanies* dans *Jewish Quarterly Review*, VIII, 699.

3° Le ms. or. 2498 du Br. Museum contient un commentaire arabe du Deutéronome dont le commencement manque¹. On y lit à la fin :

הם מא קצרה זכרה מן נכת מעאני אלתורה יגדולה ויאדורה
 ודלך מלכץ מן קול אלקרקסאני ואלמעלם אבו עלי ואלשיך אבו
 אלסרי ואלשיך אבו אלפרג הארון ואלשיך אבו אלפרג פרקאן
 ואלמקדסי וגיריהם מן אלעלמא רצי אללה העאלו ענהם אגמעין נגז
 דלך פי אלעשר אלואל מן שחר ניסן סנה אהרסג לשטרות ואפק
 אלמחרם סנה בנן לקרן זעירה אנט. ברוך נוהן ליעת כח ולאין אונים
 עצמה ירבה.

On voit par la date indiquée ci-dessus que ce commentaire a été écrit au commencement de Nisan de l'an 1351² et est une compilation des œuvres de Kirkisani, Yéfét b. Ali, Sahl b. Maçliah, notre Aboul-Faradj Haroun, Aboul-Faradj Fourkân (Yeschoua b. Yehouda), un auteur de Jérusalem et d'autres. Tous ces savants ont donc composé des commentaires sur le Pentateuque³.

4° Dans son ouvrage intitulé *al-Mourschid*, VIII, xxxvii (ms. Berlin or. oct. 351, f° 178 b), Samuel Magribi rapporte une citation d'Aboul-Faradj Haroun⁴ qui paraît également empruntée à son commentaire du Pentateuque. C'est une explication de Deut., xxiii, 12 : ווקה פנורת ערב קד אכהלפו אלעלמא פיה... וקאל אלשיך : אבו אלפרג הרון זצ"ל אלואלי כון אלהמים ואלגסל מן טומאה קלה בקרב אלגרוב לאן אלפרץ על כל מזהב קד ודי חינוד אכך.

5° Moïse Baschiatschi cite également, dans son פסח זב, un passage d'Aboul-Faradj Haroun qu'il dit extrait de son commentaire du Pentateuque⁵. Il donne le texte arabe et le traduit en hébreu.

¹ Il résulte pourtant des mots מן נכת מעאני אלתורה que ce commentaire s'étendait sur tout le Pentateuque. Voir aussi mon étude dans les *Semitic Studies in Memory of Rev. Dr. Alex. Kohut*, p. 436, note 3.

² En marge, on trouve bien écrit : ודי סנה הקיז לזעירה, mais l'année 1663 de l'ère des Séleucides correspond à l'année 1351 de l'ère commune. C'est, du reste, à cette dernière année que répond la date musulmane indiquée dans ce texte, Moharram 752 = mars 1351. Cf. les tables de Wüstenfeld.

³ Sur le commentaire de Kirkisani, intitulé *אלחדאיק ואלריאץ*, voir mon étude dans *Steinschneider-Festschrift*, p. 213-214. On trouve une partie du commentaire du Pentateuque de Sahl se rapportant au Deutéronome, dans la seconde collection Firkowitsch (*Zeitschrift f. alttest. Wissensch.*, I, 157). Yeschoua b. Yehouda a écrit son commentaire en 1054 (voir *גם ישנים*, VII, 17). Le « Jérusalémite » est peut-être Tobia ben Moïse, qui a été en Palestine.

⁴ Cf. Pinsker, p. 144.

⁵ Cf. Steinschneider, Catalogue de Leyden, p. 15, 176, et Pinsker, p. 109. Le nom hébreu *ישועה אהרן* est une simple traduction, faite par Baschiatschi, de l'arabe *אבו אלפרג הרון*, et les suppositions de Pinsker sont inutiles.

Voici ces deux textes ¹ :

וכתב החכם רבינו ישועה אהרן נ"ע אי המכונה אבו אלפרג הרון
בפירושו בהורה

<p>וקר' חג המצות קיל ישיר בה אלי אלצהה אלמפעולה כל יום מן ז' ימי מצה לאן אלשכץ יסמא חג כקר' זבח חג הפסח וקר' אסרו חג בעבותים וקיל בל מעני חג אלחג והו אלמגי מן מדארכהם אלי אלקדס פי כל יום מן סבעה איאם לאנה לו כאן מעני חג אלדביחה לכאן כל יום יחצל דביחה יסמי חג ודלך גיר גאז פאגאבה אלקאיל אלאול אן דלך גיר לאזם בל נתבע פיה תסמיה אלשרע פאו דביחה סמאהא חג סמינא תלך אלאיאם אלחי כאנת פיהא ימי חג נטיר שבת אלמסמי כדלך מע הצול אלעטלה פיה.</p>	<p>ואמרו חג המצות יורה אל הנעשית בכל יום מן שבעת ימי מצה מפני שהגוף נקרא חג כאמור חג הפסח ואומר אסרו חג בעבותים ויש אומ' בטעם פי' חג הוא הנקרא בערבי אלחג והוא הבא מן מושבותיכם אל המקדש בכל יום משבעת הימים מפני לו יהיה פירוש חג הזביחה להורות כל יום ועיל זביחה יקרא חג וזה אין ראוי והשיבו האומר הראשון שזה אין חיוב אלא ניחס בו קריאה דתייר שאי זו זביחה קראה חג נקרא אותם הימים אשר היתה בהם ימי חג כמו שבת הנקרא בכך עם תועלה השבות בו.</p>
--	--

6° Il résulte de toutes ces citations qu'Aboul-Faradj Haroun a composé un commentaire sur le Pentateuque *en langue arabe*, commentaire qui est encore cité au xvie siècle. On ne comprend donc pas que le Samaritain Abou Saïd prétende (sur Exode, xx, 23) qu'il l'a écrit en hébreu. Voici ce qu'il dit ² :

לא הצנעו מעי אלהא פצה ואלהא דהבא לא הצנעו לכס. וקפת
לאבי אלפרג הרון קבחה אללה פי שרח הודה אלכורדה עלי כלאם
לא יצדר ען אבלה אלצביאן ודלך אנה קאל בכסאנהם³ מא הרגמתה
באלערבי אלך.

Ou il se trompe, ou il a eu devant lui un commentaire hébreu faussement attribué à Aboul-Faradj.

¹ J'ai eu sous les yeux le livre de Baschiatschi en deux mss., le ms. de la bibliothèque royale de Berlin (ms. or. fol. 1338, f° 7 b) et celui du Lehranstalt für die Wissensch. d. Judentums à Berlin (de la succession de Geiger). Dans les deux mss., le texte arabe est très incorrect, par suite de l'ignorance des copistes, et, sans les signaler, j'ai corrigé de nombreuses fautes. Cf. aussi mes notes dans la *Steinschneider-Festschrift*, p. 202, 210, 216.

² Publié et traduit par de Sacy, *Mémoires de l'Académie des Inscript. et B-L.*, XLIX, 131.

³ Il me semble que בלסאנהם ne peut désigner ici que la langue hébraïque. Cette expression a pourtant de quoi surprendre, vu que l'hébreu est aussi une langue sacrée pour les Samaritains. De Sacy dit : « sans doute, en langage rabbinique ».

Quoique nous ne possédions encore que peu de renseignements sur Aboul-Faradj Haroun, on peut pourtant conclure de tout ce que nous savons que « le grammairien de Jérusalem » est un des principaux représentants du caraïsme au xie siècle. Nous faisons le vœu qu'on publie prochainement tout ce qui reste du *Mouschtamil* et que nous obtenions aussi des renseignements plus précis sur le *Kitâb al-Kâfi*.

Le. 2699.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

D: De 2699

ULB Halle
000 879 770

3/1

